

KOLOZSVÁRI BOLYAI TUDOMÁNYEGYETEM
ERDÉLYI TUDOMÁNYOS INTÉZET

VALKAI ANDRÁS

EGY KALOTASZEGI ÉNEKSZERZŐ
A XVI. SZÁZADBAN

ÍRTA

GYÖRGY LAJOS

KOLOZSVÁR, 1947

MINERVA IRODALMI ÉS NYOMDAI MŰINTÉZET R.-T.

*Erdélyi Tudományos Intézet
Kolozsvár, Arany János-u. 11.*

A SZERKESZTÉSÉRT ÉS A KIADÁSÉRT SZABÓ T. ATTILA FELEL

MINERVA R.-T. KOLOZSVÁR. No. 99. FSOC. JUD. CLUJ 11741. – FEL VEZ.: KISS M. IGAZGATÓ

I.

VALKAI ANDRÁS nevét a XVI. századból elég jól ismeri az irodalomtörténet. Az ismeretség onnan származik, hogy első ízben verselte meg Bánk bán történetét. Összefüggése a legkiválóbb magyar tragédiával neki is jelentőséget kölcsönzött és figyelmet ébresztett iránta. Ebben a vonatkozásban meglehetősen sokat foglalkoztak vele. Az összefoglaló irodalomtörténeti kézikönyvek aztán észrevették, hogy Valkai még egy csomó verset írt s teljesség kedvéért azoknak a felsorolására is helyet szorítottak. Mindazonáltal felületes érdeklődéssel suhantunk el fölötte, túlságosan nagy gondját nem viseltük dolgainak, legkevésbé próbáltuk történetileg megközelíteni s a „bús feledékenység” homályából kiemelni. Mai napig beértük SZABÓ KÁROLY elévült bibliográfiai leírásaival s TOLDY FERENC hiányos elemzéseivel; ezeken az utolsó háromnegyed század alig módosított valamit. Most, amikor Valkai András alakját szeretnők megeleveníteni s az ismeretlenségből feltámasztani, előbb valamennyi munkáját egyenkint számba vesszük és újból átvizsgáljuk, különös tekintettel arra, hogy bennük magából az íróból és korából minél többet meglássunk.

1. Bánk bán históriája. 1574 (1567).

a) AZ NAGYSAGOS | BANK BANNAK HISTORIA, MI-
kepen az Andras Kiraly felefege, az Bank ban iambor | hytes
feleseget az eczeuel meg beplófttete: S- mi- | keppen Bank
Ban az ó iambor hytesenek meg | beplófttete miatt az Kiralne
aßont, le vagta. [Fametszet] DEBRECENBE, | Nyomtatott
Komlos Andras által. | Anno 1574. || 4° A-B₂ ív = 6 sztl.lev.
[81 versszak]

Egyetlen példánya a Magyar Tud. Akadémia könyvtárában.¹
Újabb kiadása: Valkai András Bánk bánnak históriája Debrecen-

¹ Szabó Károly I. 110.

ben 1574-ben megjelent egyetlen fõntmaradt példánya után közli és a Bánk bán monda eredetével bevezette Ballai Károly. Budapest, 1930. 29—39. l. Mai helyesírásra áttett, nem betûhív, nem szöveghû, nem tudományos igényû kiadás.

Három utolsó versszaka a história forrását, írásának helyét és idejét nevezi meg:

Ki bûeben ezt erteni akaria, Bonfinius kõniueben | meg talallia,
Mafik irafaban meg olvashattia, Mert | hetedik rezeben el be irta. |

Az ki ßertzette ezt Magyar verfekben, Nem ielene | meg neuet
ezekben, Sem penig ßertzette vers feiek- | ben, Valkon meg talalliak
kalottaßegben. |

Zûletet vtan enni eßtendõ ben, Ezer õth ßazban es | hatuan hetben.
Az he honac ßent Iakab ûnepeben, | Tißteßlegre intefsûk mi ezekben. ||

b) HISTORIAS | ENEC, AZ NA | gy vr Bankbanrol,
Mi- | képpen az András Ki | rálnac felefeget meg | õlte, az
õ nagy vétke | ért Mikoron irnánac Christus Vrunknac ßû-
letéffé v- | tán, 1.2.0.1. eßtendõbe. || [Szalagdîsz] [COLOSVA-
ROT 1.5.7.4. Heltai Gáspár Cancionale-jának 3. darabja],
4° A-B₃ ív = 7 sztl. lev. Az ének a címlap hátlapján kez-
dõdik, az utolsó lap üres [80 versszak].

HELTAI GÁSPÁR Cancionale-jának teljes példánya megvan az Erdélyi Nemzeti Múzeumban.² A címlapon szereplõ évszám egy időben azt a tévedést okozta, mintha 1201-bõl magyar versek maradtak volna az utókorra.³ Ezt a kolozsvári szöveget újra kiadta HEINRICH GUSZTÁV, teljesen híven, csak a helyesírás és a pontozás modernizálásával, a jegyzetekben feltüntetve a debreceni kiadás szövegének eltérõ helyeit.⁴ Szerinte a debreceni kiadásnak sokkal kezdetlegesebb szövege ebben a kolozsvári kiadásban jóval kerekdedebb, csiszoltabb alakban fekszik elõttünk. Kétségkívül sok tekintetben eltérõ a két kiadás. Az utóbbi egy versszakkal rövidebb, hiányzik belõle az 1574-i debreceni kiadás 77. versszaka:

Kõ nieregiõnk az mi feiedelmûnkert, Mi elõnkben | adatot Kira-
lyunkert, Tarczia meg az Iften az û ßent | fiaert, Az meg valto Vr
Iefus Christusert. ||

A fent idézett három utolsó versszak, amelyben itt még az iratási év is meg van változtatva, így hangzik:

² Szabó Károly I. 112.

³ Kõváry László, Erdély régiségei. Kvár, 1852. 234.

⁴ Abafi. Figyelõ, V (1878), 127—133.

Ki bőuebben eszt erteni akaria,
Bonfinius könyüébe meg talállya,
Máfik iraffában meg oluashattya,
Mert hetedic rébében annac iria.

A ki bőrzette eszt Magyar verfekben,
Nem ielente Neuét ő ezekben,
Sem pedig nem irta az vers feiekben,
Valkon meg talállyác Kalota Begben.

Születés vtan, enye eßtendőben,
Ezer, őtt száz, hetuen háromban,
Az hew hónap Bent Iacab innepben,
Tiβta életre őmindent int ezekben.

c) Két Bép Hiftoria, az | ELSŐ AZ NAGY WR BANK_ BANRÓL, | mikeppen az András Királynac feleféjét meg | őlte az ő nagy vetkéért. | Mikoron irnánac Chriftus Wrunknac Bű letéfe | vtán, 1.2:0.1. Eßtendő be. | Az mafodic, az ieles | VITÉZ FEIEDELEMRŐL AZ HVNYADI | Ianofról, Erdéli Vaydáról, és egéβ Magyar or- | Bágna Gubernatorról, Annac eredetiről, nem- | zetfégeről, foc ieles hadairól, gyozedelmiről, és | ieles foc vitez czelekedetiről. | Nem Bonfiniusból czac, Hanem az igaz Hi- | ftoriából egybe gyűtettet, és egybe bő rzettet. | Nyomtatot Colofuárat Heltaj Gaspárne Mű- | helyében 1.5.80. Eßtendőben. || 4° A₂-B₃ ív = 6 sztl. lev. [78 versszak]

Három teljes (Erdélyi N. Múzeum, Magyar N. Múzeum, Magyar Tud. Akadémia) és egy hiányos (Marosvásárhelyi Teleki-
kvtár) példányát ismerjük.⁵ A második história a NAGY BÁ(N)CZAI MÁTYÁSÉ. A kettő együtt és egymás mellett jelent meg HELTAI Cancionale-jában is (1574). Nem helytálló SZABÓ KÁROLYnak az a megállapítása, hogy „ezen 1580-diki kiadás a Cancionale szövege szerint van szórói-szóra újra nyomtatva”. A Cancionale szövege már a debreceni kiadáshoz viszonyítva megrövidült egy versszakkal (77.), itt pedig azonkívül még kettő, összesen három (77, 78, 81) versszak hiányzik, tehát az iratási évet tartalmazó utolsó strófa is lemaradt belőle. Kétségkívül a debreceni kiadás a hiteles, teljes szöveg; a másik kettőnek rövidítései és tetemes változtatásai javítás, részben romlás számba mennek. Nem hisszük, hogy Valkai lett volna az átdolgozó. A szerzőről nem tételezhető fel, hogy ennyire

⁵ Szabó Károly I. 174.

megváltoztatja, sőt elrontja az eredeti szöveget, és semmiesetre sem módosítja, illetőleg hagyja el az iratási évet. Az értelmesebbé csiszolt részekből sem kell okvetetlenül a szerzőre gondolnunk. Inkább HELTAI rovására, illetőleg javára írhatjuk a „javított” új kiadásokat; közismert róla, hogy saját ízlése s nem éppen tökéletes nyelvérzéke szerint igen önkényesen bánt el kiadványaival. Valkai nevezetes Bánk bán szövegének kritikai kiadása még mindig az irodalomtörténet adósságai közé tartozik.

d) Bánk bánnak históriája, miképpen az András király felesége, az Bank bán jámbor hitese feleségét az öczével meg szeplősítette. Debreczen, R. Hoffhalter, 1580. 4°. A—B = 2 ív = 8 sztlan levél.

Ismeretlen kiadás. „Egyetlen példánya, melyet nem láttam s így betűhű címmást róla nem adhatok, Nagy István könyvtárában volt. Lásd: List et Francke Catalogue 1870. 103. l.”⁶ HEINRICH némiképen eltérőleg írja le ugyanezt a címet.⁷

e) BENKŐ FERENC följegyzése szerint⁸ „Valkai e munkájának ismét egy más 1577-diki kolozsvári kiadásáról értesülünk, mely az enyedi könyvtárral elpusztult; eddig legalább tudtomra egy példánya sem ismeretes.”⁹

f) A Genealogia-historica XXI. részében Valkai II. András király uralkodásából csupán Bánk bán történetét említi meg és beszéli el, párbeszédekkel élénkítve s mintegy a saját feldolgozását kivonatolva 15 versszak terjedelemben. Közbeveti, hogy

Eft bőuebben ki erteni akaria,
Bonfiniusban bőuen meg talallya,
Cronikánkban Magyarul is lathattya,
Ha kinec vagyon arra kéuanfaga.

1567-ből két munkáját keltezi Valkai. A fenti sorokból kitetszik, hogy időrendben első a Bánk bán volt, melynek írása és kiadása Genealogia-ját megelőzte. Olvasóit ebben az évben arra biztatja, hogy vegyék elő BONFINIUST, vagy még inkább magyar krónikáját, ahol bőven megtalálják Bánk bán históriáját. Amennyiben elfogadhatónak bizonyul az a feltevés, hogy a Genealogia-historicának 1576-i egyetlen fennmaradt kiadása nem az első, mert annak

⁶ Szabó Károly I, 164.

⁷ Figyelő i. h.

⁸ Parnassusi időtöltései. 1800. VII, 41. l. „Enyedi ritkás”

⁹ Szabó Károly I, 112. sz. 59—60.

még János Zsigmond idejében, 1567/68 körül meg kellett jelennie (l. ott), akkor föltételezhető, hogy a Bánk bán is ugyanezekben az években már ki volt nyomtatva. Ennélfogva az 1574-i debreceni kiadás, amelynek 77. versszaka szintén János Zsigmond életéért könyörög, aki akkor már nem élt, ennek a kikövetkeztetett editio princepsnek lehet a lenyomata.

Nótajelzése nincs. Ritmusformája a nála megszokottá vált 4×11.

A bibliográfiai adatok a Bánk bán verses históriának három ismert és három ismeretlen megjelenéséről tudnak. Ez a valószínűleg megállapítható hat kiadás a maga korához mérten olyan szokatlan nagy népszerűségről tesz tanúságot, amelyhez hasonló alig van ennek az időnek még kellőképpen meg nem figyelt irodalmi életében. Úgy látszik, tetszett a korabeli olvasóközönségnek, hogy a magyar király helytartója családi becsületének meggyalázását a német származású királynén erélyesen megtorolja, s helyénvalónak találta, hogy a király igazságérzete bosszulatlanul megbocsátott Bánk bánnak. A történetet, amelynek hitelességéhez sok szó fér, Bonfinius formálta a kényes eseteket szívesen részletező humanista jellegű novellává egy folio lap terjedelemben.¹⁰ Aligha sejtette, hogy milyen folyamatot indít meg. Tőle került bele ez a téma az európai irodalmi köztudatba, ahol három évszázadon át szüntelenül keringett és számos változatot termelt. A legkiválóbb magyar tragédiában halhatatlanságot nyert tárgynak eddig huszonöt idegen nyelvű — német, francia, angol, olasz — feldolgozását kutatta fel és tartja számon az irodalomtörténet.¹¹ Legelőször a híres nürnbergi mester, HANS SACHS írt egy tizenkétszemélyes tragédiát Bánk bánról (1561) s néhány év múlva (1567) mindjárt Valkai következik utána, aki csakúgy, mint a külföldi feldolgozók túlnyomó többsége, a *historiae veritas* nagy tiszteletéből minden új lelemény hozzáadása nélkül szedte versbe BONFINIUS kerek elbeszélését. Érdeme nem is a szerkesztésben vagy az előadásban van, amelyre a históriás ének hagyományos merev stílusa nehezedik, hanem a költői alakításra alkalmas tárgy felismerésében és megragadásában; ez még a döcögős verssorokon keresztül is izgalomba hozta az olvasók érzelmi- és képzeletvilágát. Valkai voltaképpen ennek a munkájának köszönheti, hogy ismeretlensége ellenére neve sűrűn szerepel az irodalomtörténetben, mely a világirodalmat meghódító magyar téma első szépirodalmi feldolgozásával szerzett érdemét ezután is mindig megbecsülésben fogja részesíteni.¹²

¹⁰ Dec. II. Lib. VII.

¹¹ Trostler József. EPhK. 1917. 272. kk. — György Lajos, EM. 1930.195.

¹² Irodalom. Szilágyi Sándor, Erdély irodalomtörténete: BpSzle,

A Bánk bán Valkainak egyetlen munkája, mely ajánlás nélkül jelent meg. Első kísérlete szép sikert aratott, s ez buzdításul szolgálhatott arra, hogy majdnem két évtizeden át termékenyen for-gassa a tollat leleményesen választott érdekes históriák megverse-lésére.

2. Genealogia-historica. 1576 (1567).

Genealogia-historica, | REGVM HVNGA | RIAE AB ADAM PR0= |
TOPLASTA AD SERENISSIMVM VSQVE | Iohannem Secundum, Regem
&c | Az Az. | Az Magyar Királyoknac eredetekről, és nem- | zetfégekről
val Bép Historia, Az első Adam- | tól fogua, az Felféges masodic
IANOS | KIRALYIG: Mellyet az ő hazaiához, és | Feiedelméhez való
hiuféggel Magyar | verfekbe berzet, | WALKAY ANDRAS. | Ad notam. |
Arpad vala fő az Kapitanfágba. | COLOSVARAT. || [Colophon] Nyomtatot
Colofuárat Heltaj Gaspárne Mű- | helyębe, 1.5.76. Eftendőbe. || [Fa-
metszet] 4° A-R₂=66 sztl. lev. [811 versszak]

A címlevél hátlapján:

Dedicatio continens capita carminum Ryth- | micorum. | SERenis-
simi Principis et Domini Domini Io- | annis Secundi, Dei Gratia Electi
Regis Hũ- | gariae, Dalmatiae, Croatiae, Domini, et Principis | nostri
Clementissimi Genealogia, Descripta, | per Andream Valkaij, Cui humi-
lima, fidelísi- | ma paratífsima ac perpetua Seruitia idem Val- | kai
commendat, et rerum felicitium prosperos | Euentus precatur à Deo per
Dominum Iesum | Christum filium eius, Cui sit Laus, Honor, et | Gloria
in omne aeuum, Amen Amen. Vale, viue, | Clementífsime Principum,
Regum Christia- | nífime ad Communem Hungarorum confer- | uationem-
et regni ipforum adflctífsimi per- | mansionem. Deus conferuet veftram
Maiefta- | tem, Cui iterum humilima, perpetua, fide- | lífsima ac ob-
fequentífsima feruicia hu- | militer commendat, corde purífsimo | ac-
perfectífsimo, et Deum pro | Salute Principis precatur: | Deus omnium

III (1858), 174. — Toldy Ferenc, A magyar, költészet története. Pest. 1867. 140. — Gyulai Pál, Katona József és Bánk bánja. Bp., 1883. 128—9. — Heinrich Gusztáv, Figyelő V (1878), 132—3. — Bodnár Zsigmond, A magyar irodalom története. Bp., 1891. I, 362—4. — Beöthy—Badics, A magyar irodalom története. Bp., 1906. I, 295. — Dézsi Lajos. Tinódi Sebestyén. Bp., 1912. 171—2. — Ballai (Blasutigh). Károly, Valkai András históriás éneke: A Kecskeméti Katona József-kör 1905—1912. kettős ciklusának évkönyve. 1914. 45—52. — Borbély István, A magyar irodalom története. Kvár, 1924. I 73. — Dézsi Lajos, Magyar történeti tárgyú szép irodalom. Bp., 1927. 27. — Pintér Jenő, Magyar irodalomtörténete. Bp., 1930. II, 321. — Ballai Károly, Valkai András Bánk bánnak históriája. Bp., 1930 (bevezetése).

Creator | et Conseruator, Au- | di preces nostras | gubernata et eõ- | ferua
regem noſtrum ad tui nominis | gloriam Amen. ||

A versfejekbe ugyanez az ajánlás van belefoglalva s még megbõvítvé ezzel a magyar mondattal:

SEGILIÓN ISTEN KEGIELMES VRAM.

SZABÓ KÁROLY két teljes (Erd. N. Múzeum, M. Tud. Akadémia) és bárom csonka (Marosvásárhelyi Teleki kvár, M. N. Múzeum, Fáy-kvtár) példányát említi.¹³ A régi bibliográfiák egyáltalában nem ismerték. Elõször SÁNDOR ISTVÁN vett tudomást róla,¹⁴ de úgy látszik, õ sem látta, majd BURIÁN PÁL hívta fel a figyelmet a FÁY JÁNOS könyvtárában és a JANKOVICH MIKLÓS gyûjteményében (ez került a M. N. Múzeumba) levõ példányokra.¹⁵ Az Erdélyi N. Múzeum teljes példányának elsõ megállapítható tulajdonosa a XVII. század végén vagy a XVIII. század elején BALÓ MÁRTON volt, õ azonban a címlapra jegyzett véleménye szerint nem sokra becsülte Valkai munkáját.¹⁶ Utána 1767-ben HOMORÓDALMÁSI KOVÁTS JÁNOS birtokolta,¹⁷ majd tõle BENKÕ Józsefhez került, aki 1797. augusztus 20-án más könyvekkel és kéziratokkal együtt az Erdélyi Nyelvmûvelõ Társaságnak ajánlotta fel.¹⁸ Késõbb MIKÓ IMRE Aranka György megvásárolt gyûjteményében ezt a könyvet is benne találta s unicum voltára tekintettel az Erdélyi N. Múzeumnak ajándékozta.¹⁹ E ritka nyomtatvány már Valkai életében az 1583-ban elhalt GALLEN JÁNOS kassai könyvkereskedõ hagyatékát tartalmazó jegyzékben 20 dénár becsárban szerepel.²⁰ A vers szerzési idejérõl az utolsó versszak tájékoztat:

Ezer õt bázban és az hatuan hetbe,
Bor koſtolo Márton pûspec hetébe,
Vers berzõnec ninczen helye vétekbe,
Kalota begben vegezéc Erdélybe.

Az írás és a nyomtatás között (1567—1576) eltelt tíz esztendei hosszú idõ miatt nem lehet egykönnyen belenyugodni abba, hogy

¹³ RMK. I. 121.

¹⁴ Magyar Könyves-ház. Gyõr, 1803. 14.

¹⁵ Sas, III (1831), 56—8.

¹⁶ „Cronica vetus mendaciis latus et crassus, nemo credat, quia qui cito credit, cito perit. Doctissimus atque excellentissimus dominus dominus Martinus Balo possidet...”

¹⁷ „Joannis Kováts de H. Almás ab anno 1767.”

¹⁸ Új Magyar Múzeum IV, 1854. I, 419, 421.

¹⁹ Gr. Mikó Imre. Benkõ József élete és munkái. Pest, 1867. 145.

²⁰ Kemény Lajos, M. Könyvszemle 1895. 313.

a Genealogia-historica-nak ez volna az első és egyetlen kiadása. Megjelenési évében János Zsigmond már nem élt, már pedig ez a könyv neki volt szánva, sőt valószínűleg egyenesen fejedelmi öntudatának bátorítására és erősítésére készült. Az ajánlásból és a vers végső fejezetéből egyaránt az a benyomásunk, mintha a szerző valósággal ünnepelné és hűségnyilatkozattal nyugtatná meg az összeesküvésektől nyugtalanított és a zavaros politikai viszonyok között sokat ingadozó fejedelmet. Mi értelme lett volna csak a János Zsigmond halála után nyomtatni ki az ilyen lelkes, meleg személyes sorokat?

Órógbicz meg wr Isten birodalmát,
Nagy Wr Isten Bélelicz meg orßagát,
Efmehesük bent felléged io voltát,
Kegyelmes Királyunkon nagy irgalmát.
Magyaroc ßolgallyunc ennec hiűféggel,
Mert Isten látot ez kegyelmességgel,
Ne legyűnc tiuelgóc az mi hűtű nkben,
Halalunkig maradgyunc az hűféggben.
Élteffe Isten Királyt ő fellégét,
Adgyon minden dolgaiban ßerenczét,
Nyutfa hozza az wr Isten iob kezét,
Magyaroc erről mondgyuc Ament Ament. (R₂)

Lehetetlenség, hogy Valkai, mint János Zsigmond kancelláriájának nótáriusa, ahol a fejedelem nevelőjének és megbízható emberének, CSAKI MIHÁLYnak, a fennhatósága alatt dolgozott, könyvének kiadására, mindjárt elkészülte után, módot ne talált volna abban a környezetben, mely az irodalom megbecsüléséről tett tanúságot, s annál a HELTAINál, ki a fejedelmi udvar pártfogását élvezte. Feltételezhető korábbi kiadását valami előkerülő adat talán majd megerősíti és igazolja.

Nótajelzése GÖRCSÖNI AMBRUS népszerű verses Mátyás-krónikájának (1567) első sora. Ritmusformája: 4×11.²¹

Valkai munkájáról Baló Márton lesújtó véleményt mondott az irodalomtörténet, bár kegyeletből nem volt ily őszinte, szintén nem tudta különlegesebb méltánylásban részesíteni. Akik róla eddig futólag megemlékeztek, rendszerint csak a teljesség okából, többnyire napirendre tértek fölötte azzal, hogy valamennyi hasonló jellegű társánál unalmasabb száraz királykrónikának minősítették,

²¹ Szabolcsi Bence, A XVI. századi magyar históriás énekek és zenéjük: IK. 1931. 431.

vagy pedig beérték általánosságok ismételtetésével.²² Legmegértőbbben DÉZSI LAJOS foglalkozott vele;²³ talán ő volt az első, aki behatóbban áttanulmányozta s eddig legtöbbet mondott róla. Az egyetlen dolgozat pedig, mely lényegét megragadó új megállapításokat tartalmaz, kiadatlanul maradt. KÖBLÖS ZOLTÁN, a fiatalon elhunyt kiváló kolozsvári bibliográfus és genealógus, 1911-ben Valkai alaposan megvizsgált munkájának egy kimerítő tanulmányt szentelt,²⁴ s ebben egészen új oldalról világította meg ezt a különleges verses históriát. Kéziratban maradt dolgozatának az a megállapításával, hogy „családtörténeti munkával állunk szemben, mely a XVI. század szellemi termékei között irodalomtörténeti szempontból első helyen áll, sőt páratlan,” annál készségesebben értünk egyet, mert Valkainak a szándéka és célja csakugyan nem a nemzeti történelem versbefoglalása volt, amint ezt eddig tévesen értelmezték az irodalomtörténeti ismertetések, hanem a magyar királyok nemzedékrendjének összeállítására törekedett. Ez nemcsak a jellegzetes »Genealogia-historica Regvm Hvngrariae« címből tűnik ki, hanem bevezető versszakából is, ahol világosan megmondja, hogy „léfzen ízolafom Régi Genelogiakrol iráfom” (A₂), amelyben nemünket Ádámtól lehozza „a mi kegyelmes Vrunkra” azaz János Zsigmondra. Később is többször hangsúlyozza, hogy „Czac reuid beşjéddel agazáfunkat, / El kezdem laşfan geneloganakat” (B₂), s nem akarja részletezni a magyarok történetét, mert „Czac Genelogialokat moşt irom” (B₃). Az utolsó előtti versszakban újból mentegetőzik, hogy „Dereg dolgoc foc volna Királyoknac”, de azokról mindössze „summa ízerént” szólt, mivel csak „Genelogiaioc”-at tartotta szem előtt.

Következetesen keresztül is viszi a magyar királyok leszármazásának összeállítását s ennek kapcsán főképen urának királyának, a Szapolyai család ősiségének kimutatását. 31 fejezetben — az egyes fejezeteket azonban számokkal nem jelölte — részletezi az uralkodók nemzedékrendjét s mindenikről megmondja, hogy kitől származott és miképen ágazott tovább. Közben-közben nagyjából érinti a történeti eseményeket is a geneológia pusztá adatszerű-

²² Szilágyi Sándor, i. h. — Toldy Ferenc, i. m. 144. — Bodnár Zsigmond, i. m. I, 364—5. — Sebestyén Gyula, A magyar honfoglalás mondái. Bp., 1905. II, 270—1. — Beöthy—Badics, i. m. I, 295. — Borbély, i. m. I, 72. — Pintér Jenő, i. m. II, 330.

²³ Tinódi Sebestyén, Bp., 1912. 173—5. — Magyar történeti tárgyú szépirodalom, 16.

²⁴ Valkai András az első magyar családtörténeti író. Köblös Zoltának az Erdélyi Nemzeti Múzeum kézirtárában őrzött hagyatékában. 32—66. lev. Erre a kéziratra Kelemen Lajos volt szíves figyelmemet felhívni.

ségének enyhítésére. A teremtés történetével s az első emberpár bukásának elbeszélésével kezdi, így jut el Nőé ágazatához, Nimródhoz, s ennek fiához, Hunorhoz, akitől Attila eredetét vezeti le. A II. fejezetben Attila fiainak és Csaba ivadékainak sorrendje következik Álmoson keresztül Árpádig s innen tovább egészen Szent Istvánig. A III—XVIII. fejezetekben az Árpádok nemzedékrendjét sorolja fel, annyira pontosan, hogy két esetet kivéve hibátlan, csupán kronológiájába csúszott be sok tévedés. A következő 11 fejezetben (XIX—XXIX) a vegyes házából származó királyok családtörténetét vázolja. Nemzedékrendje két nagyobb tévedés kivételével itt is pontos, kronológiájában már kevesebb a tévedés. A két utolsó fejezet (XXX—XXXI) Szapolyai János és fia, János Zsigmond, leszármazását részletezi. Kegyelmes urának a családfáját anyai ágon Toxunig (Taksony), a Geysa apjáiig viszi fel.²⁵

Ha meggondoljuk, hogy Valkainak nem állottak rendelkezésére azok a források és adatgyűjtemények, melyek a mai kutatót e bonyolult kérdésben eligazítják, csakis elismeréssel adózhatunk szorgos utánjárásának és korához képest igen szép tájékozottságot mutató felkészültségének. A biblián kívül főforrása kétségkívül BONFINIUS lehetett, de egyes helyek arra vallanak, hogy THURÓCZIT és BENCÉDI SZÉKELY ISTVÁN krónikáját szintén tanulmányozta, továbbá a János Zsigmondról szóló fejezethez elolvasta Tinódit, akitől két sort kölcsön is vett.²⁶ Valkai munkáját tehát helyesen akkor ítéljük meg, ha nem nemzeti történelmet és nem poézist keresünk benne, hanem annak tekintjük, aminek készült: családtörténeti munkának.²⁷ Magyar családtörténeti irodalmunk legelső zsengeje ez a verses geneológia.²⁸

3. Barbarossa Krónika. 1573 (1571).

a) CRONICA, | AVAGY, | Szép historiás Enec, | Miképpen Hariadenus, Tengeri toluay, Bar- | baroffa, és Baffáua lőt, Es miképpen ez ál- | tal Suliman Czábár à Tengert

²⁵ Köblös, i. m. végül egy leszármazási táblán összegezi Valkai családtörténeti munkájának eredményeit.

²⁶ Vaj Magyarok mely bolondok tü vattok. Magyar feiedelmet kit nem uraltok [Vö. RMKT. III, 369. l. 121—2. sor. — Dézsi, Tinódi Sebestyén, i. h.].

²⁷ Geneológus hajlamáról az a töredékes családtörténeti táblázat is tanúskodik, amely feleségének családi ágáról saját kezeírásában maradt fenn a Kemény-család malomfalvi levéltárában az Erdélyi Nemzeti Múzeum őrizetében. Esetleg még előkerülhet az ő összeállításában a Valkai-familia családfája.

²⁸ Köblös, Magyar családtörténeti könyvészet. 1472—1905. Kvár. 1909. 3.

birta, és meg | haborította à Tengert, foc földeket, vára | kat,
és várafokat, Es meg vőtte Tune- | tum Királyi birodalmat,
Midő n az | országbeliec egyenetlenfégből | veßédnénc egy-
mással. | VALKAI ANDRASTOL VER | Bégbé Bépen Bőrzettet.
[Fametszet] COLOSVAROT | 1.5.73 ESZTENDŐBE || 4° A-M₃ =
12 ív = 47 sztl. lev. [Szabó Károly, I, 94]

b) Ugyanezzel a címlappal változatlan lenyomata Heltai Can-
cionale-jának (1574) V. részében. (SZABÓ KÁROLY I, 112.)

Három krónikát tartalmaz: az egymással összefüggő két Bar-
barossa-krónikát és a János pap országáról szóló széphistóriát.
Mind a háromnak külön fejcíme van.

Az első Barbarossa-krónika:

A) CRONICA, auagy BÉP HISTORIÁS | Enec, à Bar-
barofsárol, és Tunętum országnac | elveßéféről. || A₂-E₃ ív =
18 sztl. lev. [295 versszak]

Két utolsó versszaka a forrására, a szerzés idejére és helyére
vonatkozó irodalomtörténeti adatokat tartalmazza:

A ki Bőrze moft ezeket verfekben, Iouiuft ol- | uafa veßteg vltében,
Kit találá harmintz harmad | könyuében, Lakic Kalota hauafa tóuében. |

Ezer, ő t Báz, és az io hetuen egyben, Negy- | uen napi bőytnecc
elfő hetében, Soc gond forga | vers Bőrző elmeiében, Nemzeténc soc
iót kiuán | Bűuében. ||

F
I N I
S

A szerző nevééről, ha Kalota havasának emlegetése után még
kétkelkednénk benne, a versfejekből kiolvasható latin nyelvű aján-
lás bizonyossá tesz:

IEVERENDISSIMO AC MAGNIFICO MICHAELI CHAKI SVPREMO
CONSILIARIO CANCELLARIO SECRETARIO REGIE MAIESTATIS AC
EEEIVSDEM IN ABSENCIA LOCVM TENENTI REGIO ANDREAS VAL-
KAI DOMINO SVO GRACIOSISSIMO PARATISSIMA SERVICIA COM-
MENDAT VT PATRRROOONO BENE MERENTI ELLIEN SOKAT
NAGSAGOD ŐS VILAGON IO HIRNEVEL MINT ELTETET ISTEN...

CSÁKI MIHÁLY, a Dunántúlról Erdélybe származott gyula-
fehérvári kanonok, később (1545) fehérvári vikárius, korának egyik

legtekintélyesebb humanista műveltségű államférfia. Hosszú közéleti pályafutása alatt egy pillanatig sem ingadozó rendületlen híve volt a Szapolyai-háznak. Izabella mellett mint titkár öt esztendei bujdosásában hűségesen kitartott s a hazatérés után a királyné öt nevezte ki (1556. október 27) kancellárjának. Úrnője vele beszélte meg minden ügyét, ő fogta le a meghalt királyné szemét s ő írt verset Izabella gyulafehérvári síremlékére.²⁹ E kiváló férfiú nevelte János Zsigmondot, ő vezette be a magyar írás és a magyar történelem ismeretébe épügy, mint az államkormányzás titkaiba. Később is nagy befolyással volt a fiatal fejedelemre; mellette minden államügyet ő intézett, a törvénykezés gondja és a királyi könyvek vezetése szintén őt terhelte.³⁰ VERANCICS ANTAL 1547-ben Cicerohoz és Catohoz, Socrateshez és Pompeiushoz hasonló, feddhetetlen jellemű, sok erénnyel ékeskedő, követésre méltó, keresztény szellemű, tudós embernek nevezi.³¹ Kortársai még kiemelik mindenkit megnyerő, szeretetreméltó, nyájas természetét. Egyedül csak György barát haragudott rá, aki állítólag meg akarta öletni; ezt Izabella királyné akadályozta meg, de azt már nem tudta meggátolni, hogy a bűnt megszegéséért egy alkalommal nyilvánosan csúnyán meg ne hurcolja.³² János Zsigmondot túlélte s az interregnum alatt „testamentumos úr” volt négy kormányzó társával, köztük Bekes Gáspárral. Ő szervezte meg s élete végéig (1556—1572) vezette a fejedelmi kancelláriát, ahová Valkai talán éppen az ő pártfogásával jutott be, — nem hiába nevezi patronusának — mindenesetre az ő fennhatósága alatt dolgozott. Tudományszeretetét megmutatta azzal, hogy HELTAIT bibliafordításában és kiadásában (1551) pénzzel támogatta.³³ Valkai őszinte tiszteletét, nagyrabecsülését és háláját akarta kifejezni neki dedikált munkájával.

Nyomatásban 1573-ban megjelent krónikája már nem találta életben CSÁKIT. Alig hihető, — akárcsak a Genealogia esetében — hogy Valkai megint post mortem tisztelgett volna nagytekintélyű ura előtt. SÁNDOR ISTVÁN könyvészetében³⁴ találjuk azt az adatot, hogy Valkainak ez a verses krónikája 1571-ben önállóan megjelent Debrecenben. SZABÓ KÁROLY többszörös tévedésnek minősíti ezt az

²⁹ Veress Endre, Izabella királyné. Bp., 1901. 488.

³⁰ Veress, i. m. 297, 386, 423, 447. — Szentmártoni Kálmán, János Zsigmond, Kvár, 1934. 80—81, 95, 104.

³¹ Ö. Munkái VI, 254.

³² Ellenséges viszonyukat Tinódi is emlegeti, Erdéli krónika: RMKT. III, 17, 29.

³³ Szabó Károly I, 25.

³⁴ Magyar Könyves-ház. 1803. 5.

állítás, s azt hiszi, hogy az iratási évet 1571-ben megjelölő utolsó versszakból származik a félreértés.³⁶ Első magyar bibliográfusunk valóban sokat tévedett, de lehetséges, hogy megerősítést nem nyert adatai közt akad igaz is s ez talán éppen azok közé tartozik. Valkai minden bizonnyal már 1571-ben igyekezett versét kinyomtatni s hódolatát a sír felé hajló 80 éves öreg úrnak még életében bemutatni. A második Barbarossa-krónika Bekes-féle dedikációja szintén az 1571-i kiadás feltételezése mellett szól.

Ebben a verses munkájában Valkai olyan egykorú világhistóriai eseményt dolgozott fel, amelynek látszólag semmi köze sincs a magyar viszonyokhoz. Az akkori erdélyi külpolitikát és közvéleményt azonban minden érdekelte és közelről érintette, ami a török hatalom európai terjeszkedésével függött össze. A maga sorsáért remegett, amikor hallotta, hogy a török a Földközi-tengert hatalmába kerítette s már Afrika partjain is megvetette lábát. Különösen nagy izgalmat okoztak Európaszerte, így nálunk is két tengeri kalóznak a garázdálkodásai, amelyek idővel sorsdöntő küzdelmekké erősödtek. V. Károly császár erejét morzsolták s anynyira lekötötték, hogy tétlenül kellett néznie Ferdinánd testvére királyi székhelyének, Budának, az elveszesét. A tengeri tolvajok hadműveletei tehát közvetve kihatottak Magyarország és Erdély sorsára is.

Ezek a kalózok testvérek voltak: az idősebbik Barbarossa Horuk (Aruk, Urudzs), az ifjabbik Barbarossa Hariadenus (Haireddin, Heyredin, Cheireddin, Dzsereddin). Egy Lesbos szigeti görögből törökké lett mitilenei földhöz ragadt fazekas nincstelen fiaiból vergődtek történelmi hírnévre. Évtizedekig tartó szereplésüket, városok, országok és népek nyugalmanak feldúlását, azzal kezdték, hogy egy lopott hajóval tengerre szálltak s más kalózzal szövetkezve csakhamar meggazdagodtak. Idővel önállósították magukat s ellenállhatatlan vállalkozásaikkal úgy elhíresedtek, hogy 1516-ban Algeria szorultságában hozzájuk fordult és segítségükkel győzte le az arabokat és mórokat. A nagyratörő tolvajok Algeria emirjét eltették láb alól s hatalmukba kerítették a királyságot. Tegnap még nyomorult koldusok és kóborló rablók voltak, most már királyi trónuson ültek. Elég okosak voltak azonban ahhoz, hogy uralmuk biztosítása érdekében birodalmukat hűbérül ajánlották fel Szelim szultánnak s ettől kezdve vállalkozásaikat a török hatalom hitelesítette. Tízezres janicsár hadak élén mint basák folytatták tovább hódításaikat, Circellumot bevették s Bugea ostroma csak azért hiúsult meg, mert Horuk jobb karját egy ágyú-

³⁵ RMK, I. 48

golyóbis leszakította. Azután az Algeriát megtámadó spanyolokat verték le, majd Tremissenium királyát üzték el, de Oran mellett vereséget szenvedtek s futás közben a spanyolok Horukot megölték (1518).

Lőn erre nagy öröm a keresztények között, hogy magvát szakasztották a tolvajoknak, csakhogy rövid ideig tartott a vigadozásuk, mert a másik Barbarossa, Hariadenus, bátyjához mindenben hasonló, különösen a hadviselésben igen járatos és okos vezér volt. „Ahol oroszlánbőr nem volt elég subának, rókabőrt foldozott gal-lérnak.” Csakhamar mindenütt rettegték nevét, Mauretaniát, Numidiát, Hispaniát és Szardiniát kirabolta s V. Károly császár legjobb vezéreit tönkrevverte. Győzhetetlen híre eljutott a Perzsia ellen készülődő Szolimán szultánhoz, aki ugyanakkor a Földközi-tenger meghódítását is gondjai között melengette. Mivel megfelelő vezére nem volt, követeket küldött Hariadenushoz, magához hívatta s a tenger főparancsnokának (beglerbeg) nevezte ki. Nagy és erős felszereléssel újból hadra kelt, Nápolyt megrettegtette, Itália nagy részét feldúlta, azután Tunetumot (Tunisz) 1534-ben erővel és csellel birtokába vette, uralkodóját, Muleassest, elűzte, s Afrika északi részét a szultán uralma alá hajtotta. Ekkor történt, hogy Hariadenus 65 hajó keresztény foglyot küldött Konstantinápolyba; ennek hírét török követ hozta a magyar udvarba a szultánnak azzal a követelésével, hogy János király a győzelem örömére ágyuit süttesse el. Szapolyai ezt az udvariasságot nem tagadhatta meg.³⁶

Valkai krónikájának ez az első része azzal a tanulsággal záródik, hogy mindenütt a keresztények egyenetlenkedése hajtja a török malmára a vizet. De hiába minden példa, a magyarok még mindig nem látják a feléjük nyomuló veszedelmet, s a helyett, hogy egy értelemben összefognának, egymás között torzsalkodnak. Némi kihagyásokkal, összevonásokkal s a tömör részek feloldásával teljesen a humanista Jovius PAULUS történeti munkájának szövegét (Lib. XXXIII.) szedte versbe, nótajelzés nélkül, 4×11 ritmusformában.

A második Barbarossa-krónika:

B) CRONICA, | AVAGY, | Szép historiás Enec, [Miképpen Károlyly Czáfár hadakozot Affricában | à Barbaroffa Baffa ellen, Es miképpen Muleassfest | à Tunetumi ki v zettet Királyt esmet az ő Ki- | rályi Birodalomba be vitte, és Békiben | helyheftötte. || E₄-K₂ ív = 19 sztl. lev. [312 versszak]

³⁶ Marczali Henrik, Nagy képes világtörténet VII, 247.

A két utolsó versszak itt is a krónika forrásának, iratási idejének és helyének megnevezése:

Ezeket ki be rende le versekben, Iouiust olua- | fa egy
io keduében, Ha ki oluafni akaria böueb- | ben, Meg talállya
harmintz negyed kő nyuében. |

Más fel ezer hetuen egy eßtendőben, Mikor | közel-
getnénc à böyt kezében, Kalota Bekben vé | gezéc Erdelben,
Nagy dicziret Wr Iftenec men- | nyekben. ||

Laus Deo. Finis.

A versfejekbe foglalt ajánlás: MACNIFIMO DOMINO CASPARI BEKES DE KORNIATH SVPREMO CONSILIARIO CVBICVLARIO AC SECRETARIO SACRE MAIASTATIS REGIE ET COMITI PERPETVO TERRE FOGARAS DOMINO SVO GRACIOSISSIMO ANDREAS DE VALKO SERVICIA COMMENDAT AC RERVVM FEAICIVM SACVNDOS EVENTVS EV PRECATVR A DEO PATRÓPER FILIVM EIVS VNICVM SALVATOREM GENERIS HVMANI VAEE VIVE IN VÓRA FIDE AC MEI MEMOR ESSE VÓLIS.

KORNYÁTI BEKES GÁSPÁR (1520—1579), kinek neve a második Barbarossa-krónika versfejébe van rejtve, korának egyik legsúlyosabb politikai tekintélye és államférfia volt. Alacsony sorsból tört fel a trón magaslatáig, Erdély kincstartói és első tanácsúri méltóságába, továbbá a fogarasi grófságba; ez egyet jelentett azzal, hogy Erdély leggazdagabb urát tisztelték benne. Már Izabella kegyébe fogadta s János Zsigmond a legnagyobb bizalmára méltatta, sőt egyenesen reá gondolt mint utódjára. Jelöltségével a testamentumos urakon kívül a köznemesség is jó ideig egyetértett, míg a többségi erdélyi külpolitika irányvonalától el nem hajlott. Amikor Valkai 1571 nagybőjtjében Kalotaszegen JOVIUS olvasgatása közben a tuniszi diadalt megverselte, Bekes Gáspár távol volt Erdélyből. Fejedelmének megbízásából január vége óta diplomáciai tárgyalásokat folytatott Prágában s közben János Zsigmond március 14-én váratlanul meghalt. A legesélyesebb trónkövetelő távolléte nagy előnyére szolgált a Báthory-pártnak. A dolog azonban nem csupán ezen az esetlegességen dőlt el. Politikai elvek küzdtek egymással: a reális erdélyi török-pártiság és a magyar egység felé törekvő német tájékozódás. Bekes az utóbbit képviselte, a császár bizalmas híve volt, a titokban tartott speyeri szerződés létrehozója. A köznemesség, amelynek pedig rokonszenves volt a soraiból kiemelkedett Bekes, a török szövetséghez ragaszkodva,

kezdett elhidegülni iránta. Népszerűtlen politikai pártállása s a császár érdekeinek védelmében kifejtett túlbuzgó működése gáncsolta el trónrajutását s könnyítette meg a jóval okosabb politikát folytató Báthory István megválasztását 1571. május 25-én.³⁷

Valkai dedikációját lehetetlen összefüggésbe nem hozni a változott politikai eseményekkel, amelyeknek éppen központjában állt Bekes Gáspár személye, amikor az énekszerző reagondolt és szolgálatait ajánlotta fel neki. SZABÓ KÁROLY a versfők szövegét úgy értelmezte, hogy abban „Valkai az unitárius Békes Gáspár igaz hitét említi” s ebből azt a bizonyosságot vonta le, hogy „Valkai maga is unitárius volt”.³⁸ Nem bizonyos, hogy éppen erről van szó. Bekes szilárdan állott unitárius hitében, nem kellett őt állhatatosságra buzdítani, felekezetiége számára kérdésessé egy pillanattig sem vált, másrészt Valkai a munkáiban sehol még célzás formájában sem elegyedett hitfelekezeti dolgokba. Talán inkább a politikai hűség járhatott az énekszerző eszébe, hiszen a „vera fides” után mindjárt arra kéri Bekest, hogy emlékezzék meg róla. Bizonyára meg volt győződve, — s ebben a hitében nem egyedül állott — hogy Bekes következik a fejedelmi trónon. Szolgálatainak ajánlgatása a jövő emberének szólt, akihez még nagy reményeket lehetett fűzni. Ez azonban csak 1571 májusáig állott fenn, amiből megint azt lehet gyanítani, hogy a krónika első kiadásának 1571 elején meg kellett jelennie. Ez egybevág az első Barbarossa-krónika kiadására vonatkozó feltételezéssel. 1573-ban Bekes már bukott ember volt, Báthory István fejedelemsége ellen szervezett pártütése súlyos vereséget szenvedett s Erdélyből kibujdosásra kényszerült. Ézszerűtlen lett volna most állani ki Bekes mellett s emlegetni consiliariusságát, királyi titkárságát s fogarasi grófságát, amelyeket az események mind elsöpörtek. Ezért gondolunk arra, hogy az 1573-i kolozsvári kiadás már csak utánnomata lehet a feltételezett s adatszerűleg is támogatott 1571-i debreceni kiadásnak. Az újabb lenyomatot közömbösíthette a hozzácsatolt János pap országa, amelynek dedikációja már Báthory István fejedelemnek kíván szerencsét és győzelmet; ezt kapcsolatba lehet hozni a Bekes ellen éppen akkor folyó küzdelmekkel. Valkai ez egyszer politikai kudarchoz kötötte szekere rúdját, de a csorbát ügyesen kiköszörülte.

A Barbarossa-krónika második — az elsónél jobban megszerkesztett, áttekinthetőbb — részében már nem a szüntelenül győzelmeskedő Hariadenus a főhős, hanem az ellene fellépő keresztény

³⁷ Szádeczky Lajos, Kornyiati Békés Gáspár Bp., 1887. 26—37.

³⁸ RMK. I. 94.

fejedelem, V. Károly császár. Érzik az énekszerző hangján, hogy amennyire nehezebbre esett az első részben a tengeri tolvajok győzelmes fennsőbbségét mutogatni, most annál jobb kedvvel forgatja a tollat, mert olyan eseményeket beszél el, amelyekben a keresztény összefogás diadalt vesz az európai népeket megcsúfoló pogány rablókön. V. Károlyt szörnyen felbőszítette Algeria és Tunisz elfoglalása, s hogy egyszersmindenkorra véget vessen Barbarossa türhetetlen kalózkodásának, szövetségbe szervezte a keresztény népeket. A spanyolokhoz nagyszámú olasz és német haderők csatlakoztak s III. Pál pápa tekintélyes hajóhadat küldött segítségül. Károly császár 1535. július 18-án 500 hajóval és 30.000 emberrel kikötött Tunisznál, egy hét múlva Guletát ostrommal bevette és a 86 egységből álló ellenséges hajóhadat töméntelen készletekkel együtt zsákmányul ejtette. A fellelkesült keresztény hadsereg ekkor Tunisz ostromára indult, a várbeliek ki-kitörő támadásait sikerrel visszautasította, s bár a csapatoknak sokat kellett szenvedniök a forróságtól, szomjúságtól és nélkülözésektől, Hariadenus seregét ismételten megverték. Közben a Tunisz fellegvárában elzárt 8000 keresztény fogoly széttörte bilincseit, felszabadította magát s a két tűz közé került Barbarossát a város elhagyására kényszerítette. Nagy és teljes volt a diadal, amelyet Károly császár azzal fejezett be, hogy a trónjáról elűzött Muleassent spanyol helytartói minőségben hagyta hátra érdekeinek képviselőjére és védelmére.

Eddig tart a második Barbarossa-krónika, amely itt is híven követi JOVIUS históriáját (Lib. XXXIV.) Valkai olvasói tehát nem értesültek arról, hogy Barbarossa Hariadenus súlyos veresége ellenére sem vesztette el lélekjelenlétét, hanem visszavonult Algeriába s a szultán parancsára onnan folytatta rablóhadjáratait, ismételten súlyos csapásokat mérve a császári hadakra és a keresztény hajóhadra utolsó lehelletéig, 1547-ig, amikor Konstantinápolyban 88 éves korában meghalt.

Helyénvaló itt megemlíteni a tuniszi expedíció egy másik irodalmi feldolgozását, PYRKER LÁSZLÓ egri érsek hőskölteményét,³⁹ mely az eposzi nagyszerűségre alkalmatlan tárgyat 12 énekes vitézi költeménnyé szélesítette azzal a csodás elemmel, hogy Haireddint Mohammed, Hannibál és Attila szelleme segíti.

³⁹ Tunisias. Ein Heldengedicht in zwölf Gesängen. Wien. 1819. Olaszul is megjelent: La Tunisiade. Venezia, 1828. — Udvardy Cserna János hevesmegyei mérnök magyarra fordította: Pyrker Tunisiása. Buda, 1839.

4. János pap országa. 1573.

a) CRONICA | MELLYBEN MEG IRATATTIC | Prister Iohannis, Az az, A nagy Ianos Pap | Czaßárnac igen nagy Czafzári birodal- | ma, Ki Indiaban bir igen nagy | bőv földén. || [A két Barbarossa-krónika után következik, címlap nélkül, a fenti fejcímmel. COLOSVAROT 1.5.73 ES3TENDŐBE.] 4° K₃-M₃ ív = 9 sztl. lev. [137 versszak]

b) Változatlan lenyomata ugyancsak a Barbarossa-krónikákkal együtt HELTAI Cancionale-jában (1574), ahol a legutolsó, 20. darab. (SZABÓ KÁROLY I, 94, 112).

Nevét Valkai a versfejekbe rejtette, melyek Báthory István erdélyi fejedelemhez intézett következő ajánlását tartalmazzák: SPECTABILI AC MAGNIFICO DOMINO STEPHANO DE BATOR PRINCIPI REGNI TRENSSIAVANIE VITA ET VICTOORIA AC RERVVM FELÉCIVM PROSPEROS EVEN-TVS PRECATTVR VALKAI ANDRASE.

Utolsó versszakából a krónika szerzésének évéről értesülünk:

Ezer, ötßázban, és hetuen háromban, Nemes | Kalota-
ßeg tartományban, A ki ira verßül Iftoria- | ban, Nem vala
ßüue ackoron bánatban. |

Laus Deo: Finis. ||

Az elbeszélés történeti valósága iránt érdeklődést csigázó s hiszékenységet keltő „cronica” elnevezés mai fogalmaink szerint nem fedi a vers tartalmát. A század irodalmi műszavával inkább „széphistória”-nak nevezhető. Akkor krónikának, azaz igaznak vélték, de azóta kiderült, hogy jórészt a fantázia találmánya. Európaszerte századokon át vándorló és módosuló egyik legnevezetesebb középkori mondának a magyar változata olyan időből, mikor az emberek tudatában komoly hitele volt annak, hogy messzi Ázsiában, az ismeretlen Indiában él egy mérhetetlenül hatalmas és gazdag uralkodó, aki pap és császár egy személyben a réme a leigázott pogányoknak. Mintha ezt a tárgyat azért verselte volna meg Valkai, hogy bizalmat szítson sötét látású kortársaiban, kik a fenyegető pogány terjeszkedés nyomasztó érzése alatt nyugtalan-
kodtak. Nem összefüggő történetet és nem eseménysorozatot beszél el, hanem János pap származásáról, áttekinthetetlen terjedelmű birodalmáról, képzeletet fölülmúló gazdagságáról, színes keleti udvartartásáról, ellenállhatatlan hadviseléséről és az abesszíniai nemzeti szokásokról mond el mesébe illő csodálatos dolgokat. In-

kább etnográfiai rajz, mint eseményes história, vagy krónika. Az egykorú olvasó azzal az érzéssel tehette le a verset, hogy valahol mégis csak van boldogság, aminek ő pusztán a nevét ismeri, s beláthatatlanul messzi van egy olyan uralkodó, kinek hatalmán megtört a pogány fennhéjázó ereje.

Idővel kitűnt, amit akkor még nem gyanítottak, hogy János pap országa a képzelet világából való gazdag mondaszövegmű, az „elveszett paradicsom”, az „eltűnt aranykor” ősimagójának egyik származéka. Eredetével és kiformalódásával a kutatás behatóan foglalkozott,⁴⁰ a nélkül azonban, hogy homályba vesző részleteit a mai napig teljesen tisztázni tudta volna. A monda valószínűleg abból a történeti magból sarjadt később terebélyessé, amely szerint a Kínától az Aral-tóig és a Dsihun-folyamig terjedő kara-khitánok hatalmas birodalmának kánja 1125 körül adófizetőjévé tette az összes mohamedán népeket, majd a nesztoriánusok hatása alatt, kik a XI. századig Belső Ázsiában sikerrel működtek a kereszténység terjesztésében, maga is keresztény (nesztoriánus) lett, sőt pappá szenteltette magát, úgyhogy népének királya s egyben főpapja volt.⁴¹ Ezekről a kara-khitáni fejedelmekről a XII. század óta az a hír járta Nyugaton, hogy egy óriási keresztény birodalom királyai s egyszersmind papjai, kik a János nevet (Johannes presbyter) viselik. Elsősorban maguk a nesztoriánusok terjesztették ezt a mítoszt s hirdették kitartóan a kereszténység nagy győzelmét; ebből aztán a XIII. században színes mondaszálak kezdtek szövödni a papcsászár alakja köré. A képzeletet különösen élénk mozgásba hozta az a hír, melyet FREISINGI OTTÓ 1144-ben jegyzett fel krónikájában (7, 33), ahol elmondja, hogy három évvel azelőtt a sziriai püspök örmény követség élén III. Jenő pápa előtt határozott formában beszélt az Ázsia legkeletibb részén uralkodó János papkirályról, ki közvetlenül a napkeleti bölcsektől származik s olyan hatalmas, hogy a perzsa és méd királyok legyőzése után Jeruzsálem segítségére sietett s csupán természeti akadályok hiúsították meg terve keresztülvitelét. Annyira hiteleseknek látszottak ezek az értesülések, hogy III. Sándor pápa 1177-ben követséget

⁴⁰ G. Oppert, *Der Presbyter Johannes in der Sage und Geschichte*. Berlin, 1870. — Fr. Zarneke, *Der Priester Johannes*. Leipzig, 1870 és 1876 (két értekezés). — Fr. Kampers, *Vom Werdegange der abendländischen Kaisermystik*. Leipzig u. Berlin. 1924. — A paradicsomképpel legbehatóbban foglalkozott Turóczi-Trostler József, *János pap országa: Magyarságtudomány* 1943. 476—517.

⁴¹ Wetzter u. Welte's *Kirchenlexikon* VI, 1754—58. — *Kat. Lexikon* II. 416.

menesztett János papcsászárhoz, akitől állítólag az az üzenet érkezett, hogy hajlandó lenne a római egyházhoz csatlakozni. A követség sorsáról és eredményéről természetesen nem tudunk semmit. Még nagyszerűbben, de már egészen mondai képletben jelentkezik János pap alakja abban az apokrif levélben, — a középkorból 96 kézírata maradt fenn, — amelyről az a hiedelem volt elterjedve, hogy maga a papcsászár intézte Mánuel görög császárhoz, VII. Lajos francia királyhoz és más európai uralkodókhoz. Ebben már úgy szerepel, mint az uralkodók uralkodója, a világ leggazdagabb királya, kinek 70 fejedelem fizet adót; országa tejjel-mézzel folyó s olyan mérhetetlenül nagy, hogy csak az ég csillagjaival s a tenger fővényével hasonlítható össze; Izrael tizenkét törzse a szolgahada, hadjárataiban tizenhárom keresztet vitet maga előtt, amelyeket végeláthatatlan csapatok követnek; naponként jobbján tizenkét érsekkel, balján húsz püspökkel lakomázik, hadvezére egy archimandrita, étkefogója egy primás és egy király, főszakácsa egy apát és egy király, stb. Újabb lökést adott a mondai elemek egybecsoportosulásának és továbbhőmpölygésének VITRY JAKAB francia püspök, aki 1219-ben Ptolemaisból azt írta III. Honorius pápának, hogy a legyőzhetetlen János pap Baldachot, Mosult, Antiochiát leigázta s most készülődik Jeruzsálem meghódítására és újraépítésére.

A monda kialakulására az első lökést kétségtelenül a karahitani királynak a nesztorianusi kereszténységre való áttérése adta; ez nagyobb jelentőségűvé azért vált, mert népének túlnyomó része is követte lépését. Azzal, hogy e királynak az utódai szintén keresztények voltak, tágra nyílt a nagyszerű túlhajtásoknak a kapuja. A keresztes háborúk a nyugati és keleti népek között érintkezéseket hoztak létre, ilyesformán pompás arányokban bontakozott ki a monda, mely nemcsak a keresztesek bizalmát táplálta, hanem a későbbi századok felizgatott érdeklődését is feszültségben tartotta. Az a körülmény, hogy az első mongol kánok, kik János papcsászár női leszármazottaival házasságra léptek s e miatt a nesztorianusok iránt kíméletesek és kegyesek voltak, tovább fonta a mondat, s nem valószínűtlen, hogy a tájékozatlan keresztesek a mongol kánoknak hatalmas győzelmeiről és hódításairól keringő homályos és zavaros értesüléseiket szintén János pap királyi nemzetségére ruházták. Még két más monda mozdította elő János pap képzeleti országának felépítését és berendezését. Egyik a Góg-Magóg legenda, amelynek János papcsászár az utolsó változata s az egyetlen az európai folklórebán, amellyel Góg-Magóg kapcsolatban

⁴² Fóti József Lajos, Góg és Magóg: IK. 1913. 45. — Uő., Gog. u. Magog: Ung. Rundschau 1912. 3. sz.

áll.⁴² A másik a nyugati népeknél igen népszerű Nagy Sándor-monda, amelynek számos mozzanatát szintén János pap személyére és országára ragasztották.⁴³ Később, már a XIV. században az az érdekes módosulás történt, hogy János pap országát Indiából át-helyezték Abesszíniába. MARCO POLO földrajzi tudósításain kívül kereskedelmi összeköttetések, követségi jelentések s főképen azok az értesülések idézték elő ezt a helyszíni cserét, melyek az abesszi-nek nesztoriánusi kereszténységéről adtak hírt. Az újabbkori történeti művekben János pap országa már Abesszíniában szerepel, s Valkainál, ki egy középkori s egy korabeli forrást használt, India és Afrika érdekesen keveredik össze.

Hogy hol olvasta Valkai ezt a világhírű mondát, mely az ő ide-jében már minden európai irodalomban gyökeret vert, arról szokása szerint pontosan számot ad krónikájának vége felé a 134—135. versszakban:

Rõuid ßóual irtam az Indiarol, Ki bõuebben | akar
erteni abbol, Forgaffõn hiftoriakat meg ar- | ról, Elég írãft
találhat Indiarol. |

A mint Mande Villai Ianos irta, Iouius Pál | Pûspek
mint magyarãfta, Azzokat oluaftam ez | vers follyãfra, India
állapottyã irãffãra. ||

Ezek szerint egyik forrása JOHN DE MANDEVILLE (MAUNDEVILLE, MONTEVILLA) népszerű utazási könyve volt, amely egy másik magyar mondára, a Peregrinatio Laurentii Tar szerzõjére is hatott.⁴⁴ Ez a rejtélyes kilétû írõ, ki a XIV. században élt (1300—1372 körül), itinerariumában elmondja, hogy 1322-ben hazájából, Angliából, útra kelve s három világrészt bebarangolva, a Szent-földön keresztül egészen Kínáig vergõdött, majd 35 évi kóborlás után 1357-ben hazatérve, leírta utazását s mindazt, amit látott és hallott. A kutatás aztán kiderítette, hogy MANDEVILLE csak álnév s alatta egy „Jean de Bourgogne, dit à la Barbe” nevû liègei orvos lappang, aki mindõssze Egyiptomig jutott el s útikönyvét régi kéz-iratokból, ókori és középkori szerzõkbõl kompilálta egybe.⁴⁵ Kor-társai ezt nem sejtették s bãmulatosan kapkodták munkáját; errõl 300 kéziratán kívül az is tanúskodik, hogy csaknem mindenik eu-rópai nyelvre lefordították. Kitúnõen eltalálta kora ízlését a cso-dáknak és kalandoknak sűrû egymásra halmozásával, amelyek

⁴³ Heinrich, A német irodalom története. Bp., 1886. I, 460. — Fõti, i. h.

⁴⁴ Fest Sándor. Angol irodalmi hatások a Tar Lõrinc mondában: It. 1936. 72. kk.

⁴⁵ Bovenschen, Untersuchungen über J. v. Mandeville u. die Quellen seiner Reisenbeschreibung: Ztschr. der Ges. f. Erdkunde zu Berlin, 1888.

a középkori élénk fantáziában tetszetős visszhangot keltettek. A liègei orvos útleírásába kézirati és szóbeli hagyományok alapján így került bele János pap országa is, ahol a szerző szintén „járt”, holott csak a híres presbyter-levelet bővítette tovább képzeletének találékony meséivel. Ettől kezdve a papcsászár mondának egyik alapvető forrása lett MANDEVILLE itinerariuma.

Valkai jó tájékozottságát árulja el azzal, hogy nem érte be Mandeville útirajzával, hanem elővette JOVIUS PAULUS olasz történetíró, nocerai püspök (1483—1552) historiai munkáját is, aki Giulio de Medici, a későbbi VII. Kelemen pápa biztatására írta meg a maga korának történetét.⁴⁶ Jovius históriája Marco Polo s a portugál követség újabb tudósításai nyomán a papcsászár mondának azt a változatát jegyezte le,⁴⁷ mely a János pap országát Abesszíniába helyezi, a mesés elemek racionalisabb újraértékelésével. BINDER JENŐ a Valkai krónikájáról írt szép forrástanulmányában⁴⁸ alapos összehasonlító munkával kimutatta, hogy a magyar versszerző tulajdonképpen csak a genealógiai részt kölcsönözte MANDEVILLETŐL, aki a Nagy Károly korában élt északi hóstól, Ogiertől (Ogerius, Hulgerus) származtatta le János papot és utódait, — így került be irodalmunkba a trouvère-ek királyától, Adenet le Roitól is feldolgozott Ogier európai kedveltségű mondájának egy csekély töredéke. E bevezető rész kivételével a többi jórészt mind Joviusból való, akinek mérsékeltebb hangja inkább megfelelt a józan magyar krónikás észszerűbb felfogásának. De még Joviusal szemben is nagyon önállóan viselkedett: nem fordította, hanem szabadon dolgozta át eredetijét, hol rövidebben, hol terjedősebben értelmezte azt, és találomra csereberélte össze forrásainak sorrendjét; ez nagy zökkenőket okoz szerkezetében. Önálló helyei, melyekben célzásokat tesz a magyar viszonyokra, pártfogásába veszi a köznép szálnalmas nyomorát s a felkent király iránti hűségre int, mintegy 30 versszakot tesznek ki.⁴⁹

Feltűnő Valkai krónikájának címében a „Prister Johannis” név. TOLDY ennek alapján azt tételezte föl, hogy Valkai „hihetőleg német eredeti után” ültette át hozzánk a mondát.⁵⁰ BINDER ebben a „nagy ferdítő” Heltai kezenyomát látja, aki bizonyosan jól ismerte a monda elterjedt német változatait, s a *presbytert* ezeknek meg-

⁴⁶ Historiarum sui temporis ab anno 1494 ad annum 1547 libri XLV. Firenze, 1551—53. 2 köt.

⁴⁷ Lib. XVIII. kb. 3 lap terjedelemben.

⁴⁸ Prister Johannes: EPhK. 1886. 532—53.

⁴⁹ L. Binder párhuzamos összeállítását Valkai forrásainak a magyar krónika megfelelő helyeivel: i. h. 550—3.

⁵⁰ I. m. 121.

szokott címe alapján javíthatta ki *priesterre*. A szövegen is sokszor megérzik Heltai beavatkozása, különösen a tárgyias és tárgyatlan igealakok összecserélésében; ezt aligha lehet Valkai magyar nyelvérzékének rovására írni.

János pap országa, melyet számunkra Valkai hódított meg, mélyen beleivódott irodalmi köztudatunkba és népi szóláskincsünkbe. MIKES KELEMEN,⁵¹ CSENKESZFAI POÓTS ANDRÁS,⁵² CSOKONAI,⁵³ majd KEMÉNY ZSIGMOND⁵⁴ János pap országát olyan helynek ismerik, ahol nincs aggodalom s ahol csupa henyélés és gondtalanság az élet. Ilyen tréfás árnyalattal emlegeti SHAKESPEARE⁵⁵ és CERVANTES⁵⁶ is. Szótári adataink szerint népünk képzeletében János pap országa úgy él, mint képzelt ország, Sehonna, Utópia, Eldorádó, amely még a mesebeli boldogság határtalan méretein is túltesz. Két önálló magyar feldolgozását ismerjük. ARANY JÁNOS forradalmi hangú versében⁵⁷ János pap a katolikus papság elnemzetlenítő törekvéseit szimbolizálja, országa pedig a „sült galamb, borral folyó ér és ingyen-kaláka: melyekért a jó magyar nép mindenét od’ adta”. Érdekes népies jellegű feldolgozás ABONYI LAJOS terjedelmes novellája;⁵⁸ benne a világjárt obsitos ilyen csábító színekkel festegeti Pap János országát: „...oly áldott világ, ahol nincs az embernek egyéb dolga, mint enni, inni és aludni. Hol nem dolgozik az ember soha, ahol akkor fizetnek az embernek napszámot, ha egész nap henyél. Aki eszik, kap egy huszas napszámot, aki eszik-iszik, kap két huszast, aki eszik, iszik és alszik és egyebet nem csinál, az már megkapja az egész napszámot, a három fényes ezüst huszast. A fák cipókat, kalácsokat teremnek, minden földi és légi állat: galambok, nyulak, ludak, pulykák sült peccsenyeképen sétálgatnak. Ha akar, borban fürdik az ember. A sertés a szalonát köpönyegképen hordja magával, s kinek tetszik, lenyes belőle egy darabot. Azután meg itt csupa nyugalom az ember élete, se porció, se zsandár, se finánc, s még ami legfőbb s mindeneknél rosszabb, nincsen itt haragos feleség, se nyújtófa”.

Efféle dús változatai teremték nálunk is az Ázsiából elindult s az európaiak képzeletében tovább fejlődött papcsászár-mondá-

⁵¹ Törökországi Leveleskönyv 96. lev.

⁵² Ifjúi versei 1791. 191.

⁵³ Tempefői 1793. III. felv. 6. jel. — Özvegy Karnyóné 1799. utolsó felv. vége.

⁵⁴ A rajongók (Gyulai P. kiad.) 170.

⁵⁵ Sok hűhó semmiért, II. f. 1. sz.

⁵⁶ Don Quijote bevezetése.

⁵⁷ János pap országa: Életképek, 1848. szept. 10-i sz. — A. J. összes kisebb költeményei (Voinovich-kiad.) 50.

⁵⁸ Pap János országa. Fonó krónikája, 1872. Munkái IV, 3—77.

nak.⁵⁹ Az irodalomtörténetnek az a véleménye, hogy a János pap-
pal kapcsolatos összes irodalmi helyek és népies szólások mind
Valkaira vihetők vissza, aki szerencsésen megragadott tárgyával
évszázadokra megtermékenyítette a magyar képzeletet.

5. Alboinus és Rosamunda. 1580 (1579).

Historia, | ENEC SZERENT SZE- | REZVE AZ LONGO-
BARDVSOC TI- | zed Királyokról Andoinufról, és annac
fia- | ról Alboinufról, Ki mikor Alboinus győze- | delmes lőt
vala az Kunimundus Király ellen, | kinec Alboinus feyét
võn, és Pohárt czinál- | tatà à feyébõl, És az õ Leányát ki
ackor | fogua efet vala võn házaful. Kit mi- | kor rea kenße-
ritet vala hogy az | õ Attya feyébõl igyéc, Bõrnyû | àlnok-
fággal meg õlete az | Wrát. És az õ töb go- | nõß czeleke-
detit mi- | keppë büntette meg az | Iften. Ad notam, Gongya
kõ zszól egy fő gon: | Nyomtatot Colofuárot Heltaj Gaspárne
mû- | helyében 1.5.80. Eßtendõben. || 4° A-C₁ = 9 sztl. lev.
[100 versszak]

Szabó Károly (I, 173) két teljes (M. Tud. Akadémia és Er-
délyi N. Múzeum) és egy hiányos (M. N. Múzeum) példányát
említi.

Nótajelzése PESTI GYÖRGY, A halálról való emlékeztető ének
(1560) kezdő sora.⁶⁰ Ritmusformája: 4×11.⁶¹

Valkai neve a versfejekbe foglalt ajánlásból tűnik elő:
MAGNIFICO DOMINO IOANNI GALFI DE KOCHIARD
ANDREAS DE VALKO SERVICIA SVA COMMENDAT IAM
VALE ET VIVE FOELICITER.

Az aranyosszéki Kocsárdon született GÁLFI JÁNOS még János
Zsigmond kancelláriájában kezdte meg szolgálatát, ahol Valkai-
val együtt dolgoztak.⁶² Egyidősek lehettek s talán jó barátok.
Később Gálfi messzi túlemelkedett rajta s igen befolyásos ember
lett a Báthoryak idejében. Báthory Istvántól nyerte címeresleve-
lét, amelynek az emberi törekvések nemes forrásait fejtegető köl-
tői szárnyalású szép szövegét a humanista BERZEVICZY MÁRTON

⁵⁹ Dobóczki Pál, MNy. VIII, 1912. 27—8. — Putnoky Imre uo. 264.
— TV. uo. 466. — Riegler Ernő MNy. IX, 1913. 144. — Arany János összes
kisebb költeményei (Voinovich-kiad.) 51. l. jegyzet. — A Cuceagna,
Schlaraffenland magyar rokonságát Turóczi-Trostler József vette észre
és tárgyalja id. tan. id. h.

⁶⁰ RMKT. VII. 25.

⁶¹ Szabolcsi, IK. 1931. 431.

⁶² Pécsi Anna, Az erdélyi fejedelmi kancellária kialakulása és ok-
leveles gyakorlata 1571-ig. Bp., 1938. 47.

szerkesztette.⁶³ Ő buzgólkodott leginkább a rendek megnyerésében (1581), hogy Báthory Zsigmond még Báthory Kristóf életében fejedelemmé választassék. Tragikusan hűséges szolgája volt a Báthory-háznak, különösen Báthory Zsigmondnak, aki mellett Báthory Kristóf halála után a nevelői és főudvarmesteri tisztelet töltötte be. A kormányzói helyről visszavonuló Géczy János maga ajánlotta utódjául Gálfit, akire leginkább hallgatott a kis fejedelem. Így lett a hármaskormányzótanácsnak egyik tagja. Szerencsétlenségére Báthory Zsigmond és Boldizsár torzszalkodása idején a versengő felek kibékítésére törekvő országtanács reá és Gyulai Pálra bízta a fejedelemmel közlendő titkos végzést, amely Boldizsár hátrányára ütött ki. Báthory Boldizsár, a fejedelem tudtával és beleegyezésével, elsősorban Zsigmond leghűségesebb és legáldozatosabb lelkületű embereinek bosszút: Gyulai Pált abafői jószágán lekaszaboltatta, a Marosújvárról elmenekülő Gálfi Jánost pedig, Zsigmond nevelőjét, legbizalmasabbi emberét s trónjának legodaadóbb támasztékát, Belényesen elfogatta és — a humanista műveltségű „ártatlan Gálfi János” rabságában hiába esedezett kegyelemért töredékesen maradt önéletiratában, szép tiszta magyarságú sorokban — Huszt várában 1593-ban lefejeztette.⁶⁴ Gálfi János szomorú sorsa a szépirodalomban is részvétet keltett. FÁY ANDRÁS egyik kitűnő történelmi levegőjű darabjában⁶⁵ férje elvesztése miatt Gálfiné bosszút esküszik Báthory Boldizsár és Zsigmond ellen: azt elfogattatja, ezt méreggel, majd törrel akarja elveszteni. Gálfi alakja BETHLEN FARKAS nyomán futólagosan föl-tűnik KEMÉNY ZSIGMOND regényében is.⁶⁶ P. SZATHMÁRY KÁROLY egyik novellája (A fehér vessző) Gálfi János kivégzését s Gálfinénak a cselszövő Bodonyin vett elégtételét mondja el.

A két utolsó versszak az énekszerző hangulatát árulja el, a versírásának pontos idejét és forrását nevezi meg:

Ezeket ki be rendele verfekben,
Vigaſtáláft vő n soc gongyai közben,
Az kinec el aiánlâ az ô ſzűuében.
Minden iokat kéuán annac ęltében.
Hetuen kilentzben és Ezer őtt bázban,
Elmeye foroguán nagy soc gondokban,
Irâ peldaul eſt hiftoriayában,
Bonfiniuft gyakor oluafafában.

⁶³ Veress Endre, Báthory István király. Bp., 1937. 179. 193.

⁶⁴ Erdélyország Tört. Tára, 1837. I. 79. — Mikó Imre, ErdTört. III, 507. — Szinnyei, III, 956—8. — Máté Károly, A magyar önéletírás kezdetei: Minerva, 1926. 129.

⁶⁵ A két Báthory. Históriai szomorújáték öt felvonásban. Pesten, 1827.

⁶⁶ Gyulai Pál (1874). ÖM. I, 3—4.

Amikor a boldog és szerencsés életet ismételten hangoztatta Valkai, mintha sejtette volna, hogy a messzi távolban már szövögetik a párkák nagytekintélyű pártfogójának sötét és szomorú sorát. A neki ajánlott vers is megrendítő, gyászos eseményeket elevenít föl a gyönyörű epikai hangulatú mondákkal átszótt longobárd történelemből. Paulus Diaconus (730—799 körül), a híres longobárd történetíró, Nagy Károly frank király barátja, amikor a montecassinói kolostor cellájában pusztuló nemzetének örök emléket állított,⁶⁷ a rendkívül színes mondáknak gazdag sorozatát jegyezte föl, amelyek minden időben megragadták és élénken foglalkoztatták a költői képzeletet. Itt találkozunk a longobárd történelemnek azzal az érdekfeszítően regényes részletével, amelyet első ízben Valkai verse szólaltatott meg magyarul.

PAULUS DIACONUS elbeszélése szerint⁶⁸ a gepidák és a longobárdok nagy összecsapásában Alboin, Audoin longobárd király fia, és Turismod, Turisind gepida király fia, egymásra akadtak s Alboin kardjával átdöfte amazt. Ez a csatát el is döntötte. A győzelmesen hazatérő longobárdok ekkor azt tanácsolták Audoin királynak, hogy fogadja asztaltársává Alboint, mert aki veszélyben társa volt, asztalánál is legyen az. Audoin a nemzeti hagyományra hivatkozva ezt felelte: „Hát nem tudjátok ti azt, mi a szokás nálunk, hogy a királynak a fia nem étkezhetik atyjával együtt mindaddig, amíg valamely idegen nemzet királyától fegyverzetet nem kap.” Alboin erre negyven vitéz ifjú kíséretében elment Turisind gepida királyhoz s nyíltan megmondta, hogy jövetelének mi a célja. Ez barátságosan fogadta a longobárd királyfit, asztalához jobbára, Turismod fiának egykori helyére ültette. Ebéd közben a király hosszan elmerengve nézte fia ülőhelyét, szomorú halála lelkében ismét felújult, s mélyen felsóhajtva ezekre a fájdalmas szavakra fakadt: „Kedves előttem ez a hely, de annak az embernek a látása, aki most rajta ül, nagyon nehezemre esik.” Erre a felbőszült gepidák és a vendég longobárdok, egymást sértegetve, csaknem kardra mentek, de a király a viszályt elsimította, sőt fiának a fegyverzetét átadta Alboinnak és sértetlenül bocsátotta vissza atyja birodalmába.

Audoin halála után Alboin mint tizenkettedik longobárd király lépett a trónra (563). Hírneve olyan nagy volt, hogy Clothar

⁶⁷ *Historia Langobardorum: Mon. Germ. Hist. SS. Rerum Lang. et Italic. Saec. VI—IX. pp. 12—192.* Középkori Krónikások, I. Magyarra fordította Gombos F. Albin, Brassó, 1901.

⁶⁸ *Lib. I. c. 23—24. 27. Lib. II. c. 6—9, 14, 25—30.*

frank király saját leányát, Chlotsuindát, a honalapító Chlodvig király unokáját, adta feleségül hozzá. Közben meghalt Turisind gepida király s az uralkodásban fia, Kunimund, követte. Ez égett a vágytól, hogy a nemzetén esett régi sérelmeket megtorolja. Így megindult a gepidáktól földézett háború (566), melyben a győzelmet az avarokkal szövetséget longobárdok nyerték el, s a gepidák annyira megsemmisültek, hogy hírmondó is alig maradt belőlük (567). Ebben az ütközetben ölte meg Alboin Kunimundot, s levágott fejéből scala-t, ivóserleget készített magának. Elhurcolta továbbá Kunimundnak Rosamunda nevű leányát, kit később, saját vesztére feleségül vett. A gepidák leverése után Alboin üzenetet és meghívást kapott Narsestől, a bizánci császár itáliai helytartójától, hogy hagyja ott Pannonia szegényes földjét s inkább a mindenféle kincsekben bővelkedő Itáliát vegye birtokába. Erre Alboin a 42 évig lakott Pannoniát átengedte a hunoknak s népével együtt Itália felé nyomult (568). Majdnem egész Itália ellenállás nélkül hódolt meg, csupán Ticinum (Pávia) városa szegült ellen három évig; ez annyira felbőszítette Alboint, hogy amikor végre meghódította a várost, kardélre akarta hányatni. A bevonuláskor azonban lova megbotlott, elesett s nem tudott addig fölkelni, míg fogadalmát Alboin vissza nem vonta s kegyelmet nem hirdetett a megremült lakosoknak (572).

Alboin már negyedfél esztendeig uralkodott Itáliában, amikor feleségének cselszövései következtében gyilkosság áldozatául esett. Ez pedig úgy történt, hogy egy alkalommal Alboin Veronában jókedvűen ült a lakománál, a borból a kelleténél valamivel többet élvezett s arra a durva tréfára ragadtatta magát, hogy a Kunimund király koponyájából készített serleget borral töltette meg s felszólította a királynét, hogy igyék vígan az atyjával. Rosamunda szívét mély fájdalom járta át, de egyszersmind lángra gyúlt benne a bosszúvágy, hogy atyjának haláláért férjének meggyilkolásával vesz elégtételt. Szövetséget Helmechissel, a király fegyverhordozójával, aki azt tanácsolta, hogy vonják be tervükbe a rendkívül erős Peredeot is. Peredeo semmiképen sem akart a gonosz bűnténybe beleegyezni. A királyné most azt az aljas tervet gondolta ki, hogy éjjel belefeküdt annak az udvarhölgynek az ágyába, akivel Peredeo tiltott viszonyt folytatott. Amikor megtörtént a bűn, a királyné felfödözte magát s Peredeonak választania kellett: vagy megöli Alboint, vagy neki kell Alboin kardjától elvesznie a királyné meggyalázása miatt. Peredeonak nem volt mit tennie, kényszerült magára vállalni a gyalázatos feladatot. Amikor Alboin déli álmát aludta, Rosamunda a palotában mély csendet parancsolt,

minden fegyvert és őrt eltávolított, a király széles kardját pedig erősen bekötözte az ágy fejéhez, hogy onnan se el ne vehesse, se ki ne húzhassa. Ekkor a minden állatnál alávalóbb asszonytól bebocsátott gyilkosok kegyetlenül agyonverték a szendergéséből felriadt, gyámoltalan helyzetben levő harcedzett s legbátrabb férfiút, ki a háborúban annyi ellenség legyőzése által a legnagyobb haditettekkel dicsekedhetett (573).

A felbőszült longobárdok bosszúja elől Helmechis Rosamundával, már mint feleségével, és a longobárdok kincseivel Ravennába menekült, ahol Longinus, a város parancsnoka, arra igyekezett rábeszélni a királynét, hogy tegye el láb alól Helmechist, s ő vele keljen egybe. A királyné, aki minden rosszra hajlékony volt, s mivel úgysis Ravenna úrnője kívánt lenni, beleegyezett a gonosz tett elkövetésébe. Egy alkalommal a fürdőből kijövő Helmechist méregpohárral kínálta meg s erősen biztatgatta, hogy az ital egészségére fog válni. Helmechis alig kóstolt bele a serlegbe, nyomban észrevette, hogy halált ivott, mire kardot rántott és Rosamundát kényszerítette, hogy rögtön igya ki a maradékot. Így vesztek el egyszerre a mindenható Isten ítélete következtében az elvetemült gyilkosok. Peredeo pedig Konstantinápolyba került, ahol a cirkuszban egy csodálatos nagyságú oroszánt ölt meg. A császár kitolta szemeit, hogy erős ember létére nehogy valami gonosz cselekedetet kövessen el. Peredeo azonban kést szerzett a császár legyilkolására, de helyette véletlenül két meghitt patriciusát szúrta le.

Alboin longobárd király története s a nevezetes Rosamunda epizód PAULUS DIACONUS, a középkor legtöbbször lemásolt történetírója nyomán ebben a formában ment át a történeti és irodalmi köztudatba.⁶⁹ BONFINIUS szintén Paulus Diaconust kivonatolta⁷⁰ s három levél terjedelemben sűrítette forrásának változtatás nélkül megismételt minden lényeges vonását. Valkai az események kelte után több mint ezer esztendő múlva „Bonfiniust gyakor olvasásában” elevenítette föl Alboin vitéz alakját s Rosamundának írói tollra szabott történetét. Mi készítette e tőlünk távolcső tárgy feldolgozására? Ezt a többi munkáiból is jól ismert hajlamával magyarázhatjuk. Már a Bánk bán történetének megverselésével tanúságot tett a költői tárgyakat észrevevő érzékéről. Másrészt humanista történeti tudatára hivatkozhatunk, mely a nemzeti hagyományokkal való kapcsolatokat szorgosan kereste és ápolta. A Pannoniát birtokló s Gepidiát (Erdélyt) a magyarokkal azonosított

⁶⁹ Hartmann, L. M., Geschichte Italiens im Mittelalter. Gotha, 1903. II, 2, 15—18, 34—38. — Marczali. Világtörténet IV, 278—83. — Márki Sándor. A longobárdok hazánkban. Kvár, 1899.

⁷⁰ Dec. II. Lib. VII. VIII.

avarok („az avarusok más névvel hivattak magyaroknak”) segítségével legyőző longobárdok történetét hazájának multjához számította. Történeti szemléletében tehát a longobárd, gepida, avar, hun, magyar történet szervesen egybekapcsolódott. Mindeniket egyformán közel érezte magához, s valószínűleg meg volt győződve arról, hogy Alboin is és Rosamunda is a magyar őstörténethez tartozik.

Valkai egyike a legelsőeknek, ki a longobárd epikának ezt a fejezetét, mely a világirodalomban évszázadokon át hosszú és széles pályát futott meg, szépirodalmilag értékesítette. Csak RUCELLAI GIOVANNI és HANS SACHS előzte meg s utána hosszú sora következik azoknak a főként romantikus hajlamú íróknak — GOLDONI, ALFIERI, KÖRNER (1812), FOUQUÉ (1813), FISCHER TH. (1865), MICHAELIS FR. (1861), SCHUSTER FR. W. erdélyi szász költő (1884), WALLOTH (1892), stb. — akik hol Alboin, hol Rosamunda vagy más néven, főként tragédiákban és verses elbeszélésekben, költőileg kiaknázni próbálták.⁷¹ Külön figyelmet érdemel a koponyacsésze motívuma. PAULUS DIACONUS esküszik történeti hitelességére.⁷² Egyik európai változatában a megcsalt férj hűtlen feleségét kényszeríti arra, hogy megölt kedvesének koponyájából igyék. BENFEY ezt a motívumot, melyet főképen a spanyol románcok és a középkori olasz novellák kedveltek, indiai eredetűnek tartja.⁷³

Valkai munkája az irodalomtörténetben a pusztá megemlítésnél vagy a hiányos tartalmi vázlatnál több figyelemben nem részesült.⁷⁴

6. [Krónika. 1567 előtt.]

A Geneologia-historica-ban Valkai határozott kijelentésekkel utal egy eddig ismeretlen munkájára.

A hún geneológia levezetésében hosszú versszakokon keresztül egy sereg nevet sorol fel s egyszer csak megszakítja ezzel a közbevetéssel:

Gyorfan moft en ezeket el Bámlalom,
Más Cronikámban mert ez iruán vagyon,
Magyaroc dolga ott rőuidben vagyon,
Czac Geneologiaiokat moft irom. (B₃)

⁷¹ Világirodalmi Lexikon I, 67.

⁷² „Hoc ne cui videatur impossibile, veritatem in Christo loquor: ego hoc poculum vidi in quodam die festo Ratchis principem ut illud convivis suis ostentaret manu tenentem” [Hist. Lang. II. 28].

⁷⁸ György Lajos, A magyar anekdota története és egyetemes kapcsolatai. Bp., 1934. 150. l. 115. sz.

⁷⁴ Szilágyi, i. m. 174. — Toldy, i. m. 114—5. — Bodnár, I, 322—3. — Dézsi, Magyar történeti tárgyú szépirodalom 27. — Pintér, i. m. II. 330.

Amikor a hatalmas Attilához ér, a nagy Bendeguz fiához, ismét megáll egy pillanatra s így figyelmezteti olvasóját:

Vgyan loc Bóm moft nekem erről volna,
Ha előbbi Cronikám kán nem volna,
Ha soc hada abban irua nem volna,
Soc dolga ha ott bámlalua nem volna. (B₃)

A magyarok külföldi kalandozásának elbeszélésével szintén röviden végez s ez a mentsége:

Itt elég legyen aßt meg ertenetec,
Mas Ckronikámbol iobban ertetitec. (C₃)

Péter királyról, az első idegen származású uralkodóról szólva, megint személyes dolgot közöl:

Erről moftan czac Summa Berént Bólnom,
Ackarok én czac rőuideden irnom,
Maßbor ackaroc erről többet irnom,
Bðu beßéddel idegen wrról irnom. (D₁)

A *dült* szedésű sorokból kétségtelenül kitűnik, hogy Valkainak volt egy krónikája, nyilván verses históriája, amelyről eddig nem tudunk, s ez, úgy látszik, összefoglaló nemzettörténet lehetett. Valkai forráskészletének ismerete alapján még az is feltételezhető, hogy Bonfiniust szedhette versbe. Ennek még 1567 előtt meg kellett jelennie, mert Geneologia-jának olvasóit ehhez, mint bővebben részletező forráshoz utasítja. Továbbá az is megállapítható, hogy bizonyára az erdélyi német irányzatú külpolitikai törekvések ellensúlyozására fel akarta dolgozni az idegen uralomnak a nemzet életére kiható káros következményeit, amire egyébként Geneolójájában is kitér (D₂). Nincs adat arra, hogy ezt a tervét megvalósította volna.

Ide tartozik annak megemlítése, hogy IPOLYI ARNOLD Bod Péter »Magyar Athenas«-ának egy olyan példányát találta meg, melyben a „Névtelen Könyvek” rovatában „Salamon és Markalf” mellé még a XVIII. században valaki kézírással a Valkai nevet jegyezte oda. IPOLYI nem tartotta valószínűtlennek, hogy ezt a híres népkönyvet esetleg csakugyan Valkai András fordította magyarra, de állásfoglalás nélkül a kérdés megoldását az irodalomtörténet íróira hagyta.⁷⁵ Az ellenőrizhetetlen adat érdemleges megvizsgálásával azóta sem foglalkozott senki.

⁷⁵ Ipolyi Arnold, Vizsgálatok a régi magyar népkönyvek felett: Új M. Múzeum 1855. I. 278—81.

II.

A XVI. században elég sok énekszerzőt ismerünk, de csak néhányan válnak ki folyamatos és rendszeres irodalmi munkássággal. Sok a névtelen író, sok a gazdátlan munka és sok az egy-két darabban töredékessé csonkult írói pálya. Köztük VALKAI ANDRÁS másfél évtizeden át összefüggő jellegű és korához viszonyítva termékeny verselésével vonja magára figyelmünket. Önérzetesen mondhatta magáról: Sok Dolgokról urak már nektek szoltam / Historiákból szép dolgokat irtam, Jeles / dolgokat versekben ki adtam//. Ha valami érdekes tárgyra bukkant, nem akarta csak hiába magának tartani, akik nem tudják, azoktól megvonni.⁷⁶ Verseinek számában és munkásságának következetes irányában erdélyi kortársai közül senki össze nem mérhető vele. 1567 és 1579 között 1736 versszak terjedelemben 6 önálló históriás éneket írt. Ezeket ő szívesebben nevezte krónikáknak. Szorgalmasan dolgozott, témákat tűzött maga elé és terveket szövögetett. 1573-ban még bizakodóan írja: Hogy ha az / én életem nem rövidül, Töb historiákat adok ki / versül, Csak legyen szent felsége segítségül.//⁷⁷ Ezután még csak egy krónikás versre telt az erejéből. Életének utolsó hat esztendejében, túl a negyven éven, valami okból teljesen elhallgatott. Kedve megcsappant, vagy ideje már hiányzott a nyugodt verselgetésre. Művei, jelenlegi bibliográfiai ismereteink szerint, nyolc év (1573—1580) alatt 12 kiadásban jelentek meg, de van elveszett munkája s a jelek arra vallanak, hogy egyik-másik versének több ismeretlen kiadása kallódott el. Versei kivétel nélkül történeti tárgyúak, azaz históriás énekek, de a hagyományos énekmondó stílusban nem egykorú s nem is kizárólagosan magyar történeti eseményeket dolgozott fel, hanem történeti források nyomán, főképen BONFINIUS és Jovius kiaknázásával, hol nemzetének multjából, hol a világtörténelemből válogatott ki érdekes részleteket. Verses Genealogia-ja, a magyar történelem nevezetesebb mozzanatainak futólagos érintésével, a maga nemében egyedül álló, úttörő kezdeményezés. Utána sem jutott senkinek eszébe családfákat versbe erőszakolni. Neki sem sikerült e merész vállalkozás: költőileg rendkívül száraz, csaknem élvezhetetlen a szerzeménye. Ilyen lehetett elveszett krónikája is, amelyben nemzettörténetet szedhetett versbe. Valkai nem volt poéta, inkább tudós és historikus, a költői alakításhoz és szerkesztéshez nem értett, még századának igénytelenségéhez mérten sem, de a históriák olvasgatása közben kivételes érzékkel tudta felis-

⁷⁶ Prister Johannes 1—2. vssz.

⁷⁷ Prister Johannes 136. vssz.

merni a költőiséget rejtegető tárgyakat. Munkái felerészben (Bánk bán, Albonius és Rosamunda, János pap országa) olyan világhírű témák feldolgozásai, amelyek az európai irodalmakban évszázados pályát futottak meg, s nem kis érdeme a kalotaszegi verselőnek, hogy költőiségüket, még az egyetemes távlatokat sem hagyva figyelmen kívül, az elsők között vette észre és tákolta, akármilyen kezdetlegesen is, verses formába. Az irodalmiságot abban is megközelítette, hogy pusztán a tárgy érdekelte, célzatosságot bele nem rejtegetett, a század divatos moralizálását óvatosan kikerülte, csak politikai felfogását nem titkolta; ennek rendszerint korholó formában helyenként szívesen adott kifejezést.

Erről a Valkai Andrásról, aki János Zsigmond és a Báthoryak idejében, a históriás ének virágzásának fénykorában, verses elbeszéléseivel a szűk rétegű erdélyi olvasóközönség szellemi igényeit táplálta, mai napig csak annyit tud az irodalomtörténet, amennyit magáról verseiben itt-ott emlékezetben hagyott. Munkáinak személyes vonatkozású helyeiből pedig csupán annyi derül ki, hogy Kalotaszegen Erdélyben, Valkón Kalotaszegben, nemes Kalota tartományban, Kalota havas tövében irogatta krónikáit, miközben elméje egyszer nagy sok gondokban forgott, máskor pedig szüve nem vala bánatban. De többet azok sem tudtak róla, akik 200—150 évvel álltak közelebb hozzá, mint mi. BOD PÉTER mindössze annyit jegyzett fel, hogy „Kalota szegen Valkóról való”⁷⁸ s ugyanezt ismétli meg BENKŐ JÓZSEF, azzal a kiegészítéssel, hogy a helvét hitvallású írók csoportjába sorozza be.⁷⁹ WALLASZKY PÁL⁸⁰ és PÁPAY SÁMUEL⁸¹ még tájékozatlanabbul pusztán nevének említésére szorítkozik. A XVIII. század közepétől, mióta neve az irodalomtörténetben feltűnt, ismeretlen, még nem is sejthető alakjáról egyetlen tájékoztató adat sem került napfényre. A személyére vonatkozó fogyatékos ismereteket PINTÉR JENŐ nagy irodalomtörténete ebben a sovány megállapításban kénytelen összefoglalni: „Valkai András erdélyi énekszerző, valószínűleg az egyik kolozsmegyei kalotaszegi község unitárius papja.”⁸²

Az irodalmi források hallgatagsága miatt a véletlenben és a levéltárakban kellett bízni, hogy előbb-utóbb valami vallomást tesznek róla. Pedig már régebben gyanakodni lehetett volna és elindulni azokon a nyomokon, melyek Kolozs megyének arra a területére vezetnek, ahol a középkorban több egyeredetű — a Tamás-

⁷⁸ Magyar Athenas 1766. 320.

⁷⁹ „E tractu Kalota Comitatus oriundus.” Transsilvania. 1788. II, 348.

⁸⁰ Conspectus reipublicae Litterariae in Hungaria.² Buda, 1808. 170.

⁸¹ A magyar literatura esmérete. 1808. 373.

⁸² I. m. II. 330.

falvi vagy Bikali, Farnosi Veres, Szentmihálytelki, a Bóczi vagy Buczi s köztük a Valkai vagy Valkói (Volkói) — család 11 helységet (Valkó, Nyírszeg vagy Nagybérc, Kiskalota, Kelecel, Kalota-újfalú, Farnas, Tamásfalva, Topa, Szentmihálytelke, Bóc, Vataháza) birtokolt. E közös eredetű családból — egyes ágai Szentmihálytelki, Valkói Kis, Erdélyi, Rékasi és Kalotaszegi néven is szerepelnek — ágazott ki a Valkai család, melynek ősei már a XV. század elején viselték a Gyulai és gyulai Valkai nevet s Valkón és Kelecelen kívül a fenti kalotaszegi helységekben, továbbá a Doboka vármegyéhez számított Diósmacskáson, Szentmiklósmacskáson és Szentkeresztmacskáson is bírtak részeket.⁸³ Ennek a Valkai családnak a többiekkel közös őse még az Árpádkor végén Miklós volt, aki valkai vagy szentmihálytelki Csol nevet viselt.⁸⁴ A család leszármazása teljesen nincsen tisztázva. A hagyomány a XIV. század elején a III. Endre korában élt Demetertől hozza le a családfát, de igen hézagosan, s NAGY IVÁN is csak a XVI. században kezd valamivel tisztábban látni.⁸⁵ Hasonlóképpen hiányos az a leszármazási tábla, amelyet MIKE SÁNDOR genealógiai gyűjteménye⁸⁶ alapján KÖBLÖS ZOLTÁN összeállításában közlünk, némi kiegészítésekkel, javításokkal és az újabb adatok feltüntetésével. Ez a családfa, bár adatok hiányában máshonnan ismert sok Valkai lemaradt róla, a XVI. századi elágazásról éppen Valkai András származásának meghatározására elég jó eligazítást nyújt. Már itt észrevehetjük, hogy a Valkai család leányágon ebben az időben a Báthory, Kabos, Kemény és Sombori, később még a Lázár, Mikola, Radó, Kémeri és Gyerőfi családokkal került atyafiságba. Jórészt valamennyien Erdély régi kihalt magyar családjai. A Valkaiak évszázadokon át Kalotaszegen csendben élték a maguk birtokos nemesi életét, senki közülük szemetűnőbb magaslatra nem emelkedett s a köztudatból már kétszáz esztendeje azért is teljesen kiestek, mivel a familia 1730-ban Böjtelő havának 10. napján az utolsó VALKAI MIKLÓSban férfiágon kihalt.⁸⁷ Valkó egykori urainak feledésbe merült helyi emlékét mindössze a magyarvalkói templom

⁸³ Csánki Dezső, Kolozsvármegye birtokállapotai a XV. században: EM. 1912. 310—1.

⁸⁴ Csánki Dezső, i. h.

⁸⁵ Magyarország családai. Pest, 1865, X, 25—27.

⁸⁶ Collectio Genealogica Nobilitatis Transsylvaniae. B2. 335, 772, 802—3 (Erd. Nemez. Múz. lt.)

⁸⁷ Verestói György, Holtakkal való barátság. Kvár, 1783. I, 28—46: „Néhai tekintetes és nemzetes Magyar-valkai Valkai Miklós Urnak utolsó tisztességére, Mellyben Hól legyen a' Halálnak Háza. meg-múttattott. Mondatott Magyar-Valkón az Udvar-háznál 1730-dik esztend.” Szintén részletes geneológiát ad (43—46. l.). Családtörténeti adatokat nyújt továbbá gr. Lázár Miklós, A gróf Lázár család. Kvár, 1858. 130—32.

„piacá”-nak egyik borítólapja s néhány egyházi kegyeleti tárgy őrizi.

Már NAGY IVÁN családfája szerepelteti Valkai Andrást, de ő nem merete egy személynek venni — utána más sem — az irodalomtörténetben emlegetett versíróval. Valószínűleg úgy érezte, hogy a históriás énekszerző nem illik bele ebbe az előkelő környezetbe s valami másféle Valkai lehet az, kit az irodalomtörténet a magáénak tulajdonít. Pedig a családfán álló II. András, VALKAI ISTVÁN és SZENTPÁLI BORBÁLA fia, kétségtelenül a mi Valkai Andrásunk. Leszármazásáról más források hasonlóképpen vallanak. Az 1568. február 18-án kelt osztozkodó levél szerint is atyja István és öccse szintén István nevet viselt.⁸⁸ Édesanyja családjának ősi fészke a kolozsmegyei Szentpál helység volt. Anyai nagyapjáról, Szentpáli Andrásról, csak azt tudjuk, hogy 1523-ban Ördög Péterrel Ugrócot elcserélte Esküllő helységéért,⁸⁹ s nagybátyjáról, Szentpáli Andrásról, csak azt tudjuk, hogy 1523-ban Ugrócot elcserélte Ördög Péterrel Esküllő helységéért,⁸⁹ s nagybátyjáról, Szentpáli Menyhértről, akinek valami köze lehetett a fejedelmi udvarhoz, maga Valkai jegyezte fel egyik könyvében, hogy 1562-ben halt meg Gyulafehérvárt.⁹⁰ A közéletben csak a két Miklós névvel találkozunk. A családfa élén álló Valkói Literatus Miklós 1361-ben a vajdai kancelláriában az alvajda mellett a notáriusi tiszteletet töltötte be, 1368-ban pedig mint a vajda notarius specialis-a szerepel.⁹¹ Tudunk még egy Jánosról, — talán ez is a Rafael fia lehetett — kit az oklevelek hol Valkai, hol Gyulai néven emlegetnek s Báthory István consiliariusának nevezi.⁹² A második Valkai Miklós, Andrásunk atyái nagybátyja, aki a kolozsmegyei Nagyesküllön volt birtokos, 1552-ben követségben járt Ferdinándnál s ebben a minőségében le is tartóztatták. Bár tagja volt János Zsigmond fejedelmi tanácsának, Balassa Menyhért bujtogatására 1562-ben tevékeny részt vállalt annak a székely forradalomnak a szításában, mely a székely társadalmi és birtoklási rend megbontása miatt János Zsigmond ellen irányult.⁹³ A halálra ítélt Valkainak János Zsigmond Báthory István útján a vesztőhelyen meggráciázott⁹⁴ s

⁸⁸ Eredetije a branyicskai br. Jósika-család hitbizományi lt.-ban. (Erd. Nemz. Múz.Lt. Köblös Zoltán másolata alapján). [Ezután: *JósHitb.*]

⁸⁹ Nagy Iván X. 662.

⁹⁰ György, Lajos, EM. 1930. 293.

⁹¹ Janits Iván, Az erdélyi vajdák igazságszolgáltató és oklevéladó működése 1526-ig. Bp., 1940. 67.

⁹² Erd. Nemz. Múz. Lt. A br. Kemény-család malomfalvi lt. Gyulafehérvár, 1572. márc. 13. (Ezután: *Kemény-lt.*).

⁹³ Szentmártoni Kálmán, i. m. 143.

⁹⁴ Budai Ferenc, Polgári lexikon. III, 359—60.

Valkói Liferatus Miklós 1361 . 1368 . 1380

István 1410

I. András 1410

János 1439 1445.

Tamás 1439 + 1492-93
Ördög Márta de Esküllő

Rafael 1469 1492-93

István + 1568 előtt.
Szentpáli Borbála
(András leánya)

Miklós + 1585.
álmosdi Chyre Petronella
(András és Báthory Borbála leánya)

II. András sz. 1540.
+ 1587. jun. 20 előtt.
Kecseti Zsófia
(Menyhárt és Kántor
Magdolna leánya)

Boldizsár Zsigmond
1587 1596

István
Kabos Iлона
(Ferenc és Kemény
Anna leánya)
esk. 1568 előtt

Anna
1565

Borbála
1590

Erzsébet
1592

1. csucsi Tomori Lőrinc
2. noszolyi Cseffey János

magyar-nagyszombori
Sombori László

Borsovai István

Ödönfi Ferenc

A Valkaiak családfája (Mike Sándor-Köblös Zoltán)

elég szerencsésen, sőt bántatlanul menekült ki annak az összeesküvésnek a következményei alól is, melyet 1564-ben Forró Miklóssal, az első reformációs szellemű román könyv kiadójával, és Harinai Farkas Miklóssal együtt szóttek a fejedelem élete ellen.⁹⁵ Az 1566. évi tordai országgyűlés Hagymási Kristóf generális kapitány mellé sáncmesternek választotta,⁹⁶ s úgy látszik vitéz katona lehetett, mert halálakor (1585) Budai János epitaphiuma a mellett, hogy úgy emlegeti, mint „maxima Valkaicae lux columnaque domus, inopum tutela, senum decus, almae exemplum fidei, nobilitatis honor”, főképen katonai erényeit magasztalja.⁹⁷ Felesége, Csire Petronella, álmosdi Csire András és Báthory Borbála leánya, a somlyói Báthory-ágból származott, s Báthory Istvánt és Kristófit nagybátyjának vallotta. E házasság révén a Valkai család a fejedelmi házzal került rokonságba; ez a Valkaiak súlyát a kortársak előtt bizonyára jelentősen emelhette. Leányát, Valkai Zsuzsát, a humanista műveltségű Sombori László vette feleségül, szintén nagytekintélyű férfiú, a fiscus directora, ítélőmester, később pedig a gyermek Báthory Zsigmond mellé rendelt kormányzótanácsnak egyik tagja, aki Sándor fiát 1591-ben Szamosközy István, a későbbi neves történetíró, kíséretében küldte a páduai egyetemre. Valkai Márton leánya, Valkai Klára, volt az édesanyja annak az Alsó-Balázsfalván birtokos Cserényi Mihálynak, akit ugyancsak az irodalomtörténet tart számon: a legyőzhetetlen és nagyhatalmú Báthory István lengyel király dicsőségét egy latin nyelvű panegiricusban magasztalta (1582) s Herodotos nyomán a Cyrus mondatát magyarul megverselte (1592).⁹⁸

A családtörténeti adatokból kiviláglik, hogy Valkai András, akiben eddig hajlandók voltunk az udvarbírák kényére szoruló, vagy legföljebb „schola mesterségen levő” énekmondót sejteni, Erdély egyik legrégebb, igen szétágazó, a Báthory fejedelmi családdal is atyafiságban álló, hírneves családjának az ivadéka. Ezen a nyomon már alighanem ki lehet deríteni róla egyetmást. Születési évét is véletlenül meg tudjuk mondani. A vele rokon szamosfalvi Mikola családnak egyik kiemelkedő leszármazottja, MIKOLA LÁSZLÓ (1665—1742) táblai ülnök és a családtörténeti irodalom jeles művelője,⁹⁹ még tanulókorában a kolozsvári jezsuita kollé-

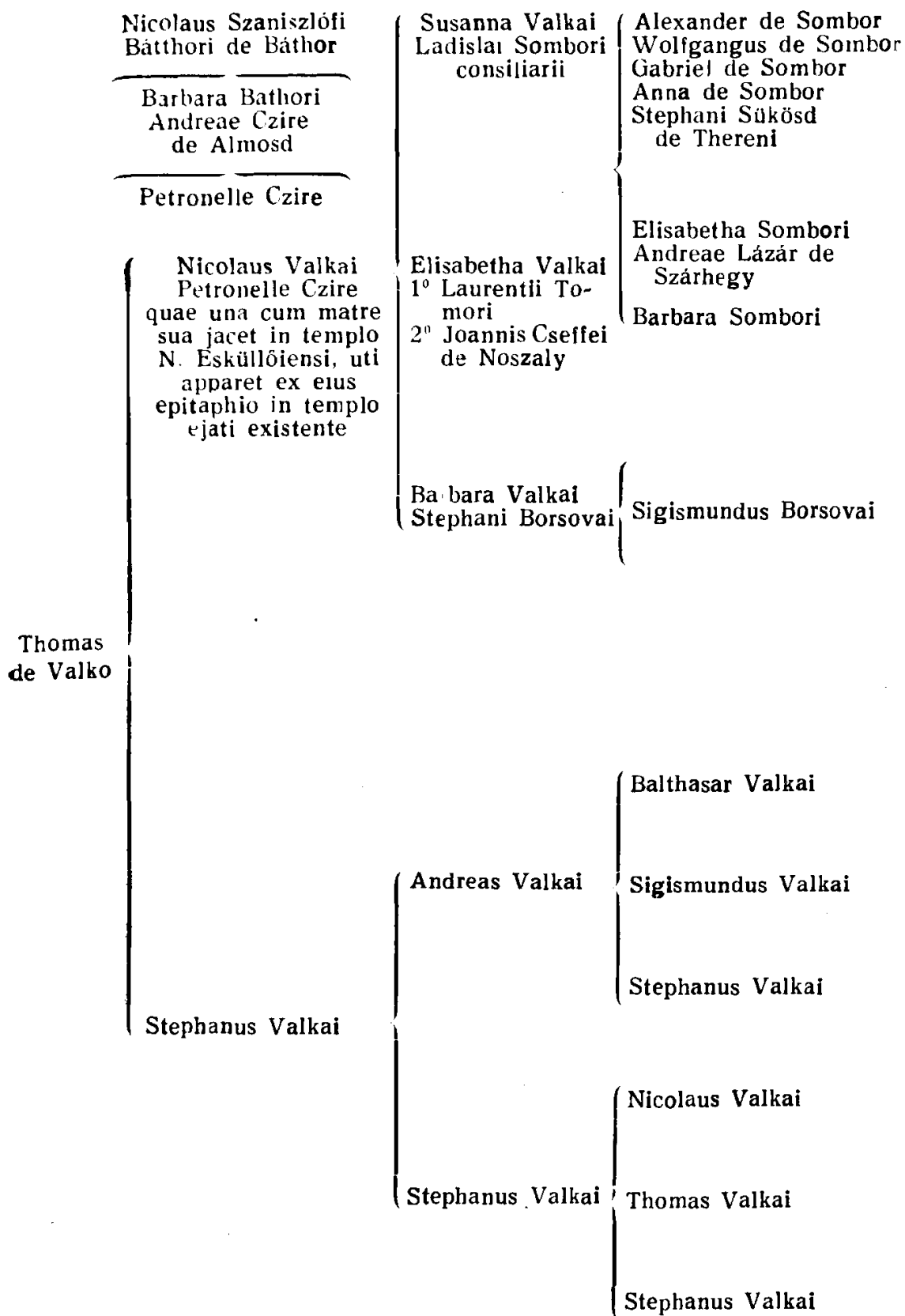
⁹⁵ Erdélyi Országgyűlési Emlékek (EOE.) II, 233—6.

⁹⁶ EOE. II, 311.

⁹⁷ Lvgvbres Elegiae, et Epitaphia Varia. Anno M. D. LXXXVII. A₃ lev. RMK. III. 776: IK. I. (1891), 256—8.

⁹⁸ Nagy Iván III, 134. — Apponyi Sándor, Hungarica. I. 491. sz. 332—3.

⁹⁹ Nagy Iván VII, 488. — Szinnyei VIII. 1360.

A gr. Lázár-féle Valkai leszármazási tábla

giumnak ajándékozott két olyan könyvet, amelyeknek egykor Valkai András volt a tulajdonosa. Ezek a könyvek mai napig megvannak a jelenlegi kolozsvári Lyceum-könyvtárban. Az egyik egy ősnymtatvány, PLATINA (SACCHI) BARTHOLOMEUS vatikáni könyvtárosnak (1421—1481) elegáns írásmódjával jeleskedő pápatörténete,¹⁰⁰ amelynek utolsó lapján a kolophon után Valkai a máshonnan is ismert szép betűivel bejegyezte, hogy ezt a nevezetes olvasmányt ő, „Andreas de Valko”, 1582. október 15-én délután 2 óra-
kor fejezte be, életének 42. évében valkói birtokán, a győzedelmes Báthory István lengyel király és Zsigmond erdélyi vajda uralkodásának idejében.¹⁰¹ E szerint VALKAI ANDRÁS 1540-ben született,¹⁰² minden bizonnyal a kalotaszegi Valkón az ősi udvarházban, ahol egyszersmind élete javát töltötte. Nem ő a legelső kalotaszegi versíró, mert előtte már NAGYFALVI GYÖRGY DEÁK 1557-ben Kisasszony estéjén egy bibliai históriát írt a „Bánfiak Hunyadján, Galota szekben”,¹⁰³ de az kétségtelen, hogy a Kolozs megye délnyugati szögletében a Gyalui havasok északi, a Vlegyásza havas és a Meszies hegylánc keleti lábánál elterülő¹⁰⁴, nemes Kalotaszeg tartományá”-nak nevét jelentősebb művekkel Valkai András írta be először a magyar irodalomba. A Valkai familia ősi fészke, a kalotaszegi Valkónak, ismételt emlegetése verseiben a szülőföld-szeretet egyik legrégebb magyar irodalmi visszhangjaként csendül fülünkbe.¹⁰⁵

Valkai életében hosszú idő telik el, míg újból hiteles adatok beszélnek róla. Ifjúságát egyáltalában nem ismerjük, iskolázását és tanulmányait még hozzávetőlegesen sem határozhatjuk meg. Azoknak a külföldi főiskoláknak a matriculáiban, melyeket a XVI. század közepe táján magyar ifjak csoportosabban kerestek föl, nevét sehol nem találjuk, de nincs is jele annak, hogy tudo-

¹⁰⁰ Vitae Pontificum. Venetiis, Johannes de Colonia et Joh. Manthen de Gerretzem. 1479. jun. 11. Hain-Cop. 13045. Könyvtári jelzése: Ősny. 82. B. 22.

¹⁰¹ Totam Lectionem istius Clarissimi Historici finij 15 die | Menfis octobris Anno partus Virginiei 1582 Ego | Andreas de Valko iuratus Afsefsor etc. anno aetatis | suae 42. in patria possione Valko. Hora 2. pomeridiana. | Sit summa laus deo ac filio suo Jefu Chro Redemptori humani | generis. | Regnante Stephano Bathorio rege Poloniae victoriosissimo, ac Paternali | suo Sigismundo Vaiuoda Transylvaniae, qui ut ad annos uiuat | Nestoreos dent praecor. etc. Idem Valkij mpp. ||

¹⁰² Nem lehetetlen, hogy éppen október 15-én s talán ezért jutott eszébe, hogy feljegyzésébe életkorát is belefoglalja.

¹⁰³ Chain és Abel históriája. RMKT. VI. 247—52. 377. l. jegyz.

¹⁰⁴ Kós Károly, Kalotaszeg. Kvár, 1932. 3.

¹⁰⁵ Egy munkájának kivételével mindenikben megnevezi Kalotaszeget: Bánk bán. 1567. 80. vssz. — Genealogia-historica. 1567. 811. vssz. — Barbarossa, I. 1571. 294. vssz. — Barbarossa II. 1571. 312. vssz. — Prister Johannes. 1573. 137. vssz.

mányért hazájának határain túl járt volna, akár Páduában, akár Wittenbergában, az erdélyi tanulóktól akkor leginkább látogatott két egyetemi város valamelyikében. Páduát ebben az időben inkább a gazdag úrfiak keresték fel, kik becsvágyukat már eleve a királyi kancelláriák s az udvari érvényesülés felé irányozták, Wittenbergába pedig azok mentek, kiket a reformált hitélet új eszmevilága sodort magával. Az Itáliát megjáró Valkai itthon bizonyára latin nyelvű munkákkal állt volna elő, mint páduás kortársai tették, s ha hit-tudományi tanulmányokat végez, felekezeti állásfoglalása valami formában csak kiütközött volna rajta; ennek pedig nyoma sem mutatkozik írásaiban. A XVI. századi nemesi kisbirtok még a primitív igényeket is szerényen elégítette ki, sokszor még a tanulásra, a notáriusi tisztséghez szükséges ismeretek és írásbeli műveltség megszerzésére sem jutott belőle. Nem voltak ritkák az olyan kisenemesek, akik parlagias foglalkozásra, pusztán földjeik kezelésére és jobbágymunkásaik felügyeletére zsugorították egész életformájukat.¹⁰⁶ Valkai Istvánnak a valkói birtokból talán telhetett volna, hogy András fiát külföldi egyetemre küldje, de az 50-es évek zavaros politikai és vallási viszonyai nem kedveztek annak, hogy atyja a család érdekében is az érvényesülés szélesebb útját tárja ki fia előtt. Szorgalommal, önképzéssel Valkai Andrásnak itthon kellett a tudomány elemeit megszereznie. Valószínűleg beírta a kolozsvári iskolával, mely az 50-es években a kor színvonalához mérten a főiskolai rangot megközelítő legjobb intézmény volt Erdélyben. Jó iskolázottsága, tanultsága, literátus volta mellett bizonyítólag tanúskodnak a munkái, amelyek egytől-egyig a legjobb források tanulmányozása alapján készültek. Különösen sűrűn tűnnek fel krónikáiban THURÓCZI és a humanista BONFINIUS ismeretének nyomai. Főképen az utóbbit „gyakor” forgatta Kalotaszegen vesztegültében. A közkedvelt JOVIUS PAULUSnak a közelmúlt történeti eseményeit elbeszélő újszerű munkájából szintén jó részleteket szemelgetett ki feldolgozásra, de érdekelhették benne a világtörténeti események közé szőtt magyar vonatkozások is, s ezekre olvasgatás közben mindig nagy figyelmet fordított. Állandó olvasmánya volt egy tartalmas latin nyelvű kolligátum,¹⁰⁷ amelynek egykorú kötése négy nevezetes és hosszú ideig népszerű római történelmet foglal

¹⁰⁶ Hóman—Szekfű, Magyar történet. Bp., 1935. III, 547—8.

¹⁰⁷ Ez saját tulajdona volt, Szentpáli Menyhért nagybátyjától örökölte 1563-ban s később 1680. július 26-án Mikola László ajándékából a monostori jezsuita atyák birtokába került (Egykorú bejegyzés: „Domus Patrum Monostoriensium 1681”). Megvan ma is a kolozsvári Lyceum-könyvtárban 77. D. 1. a-d. jelzés alatt [Vö. György Lajos, EM. 1930. 292—4].

egybe: a Hadrianus korában élt LUCIUS FLORUSnak Róma dicső tetteit tartalmazó Epitomáját,¹⁰⁸ SEXTUS RUFUSnak iskolai célokra készült római kompendiumát,¹⁰⁹ FLAVIUS EUTROPIUSnak 10 könyvből álló római történelméről¹¹⁰ és a POMPEIUS TROGUS 44 könyvre terjedő egyetemes történelméről készült M. J. JUSTINUS-féle kivonatot.¹¹¹ E négy könyvnek csaknem mindenik lapján ott látjuk Valkai kezenyomát, s egyszerre mintha oszladoznék a homály, amely ismeretlen alakját körülveszi, s kezdjük sejteni azt a Mátyás kora óta lefelé húzódó közműveltségi hagyományt is, melyből a XVI. század magyar értelmiségének szellemisége táplálkozott. Könyveit, hogy használatukat megkönnyítse, gondosan ellátta útbaigazító lapszéli jegyzetekkel. Különösen a népszerű Justinust tanulmányozta alaposan végig. Latin nyelven kivonatolta az egész munkát, néhol még kritikai megjegyzéseket is fűzött hozzá. Egy helyen annak a véleményének adott kifejezést, hogy a parthusok és a magyarok valaha ugyanazt a nyelvet beszélték. Nagy figyelemmel olvasta el a görög-római törvényhozásra vonatkozó részleteket, emlékeztetőül még a könyv táblájára is feljegyezte azt a helyet, ahol Lykurgos törvényeit megkeresheti.¹¹² Majd Vergiliusból és Senecából szemelt ki idézeteket s egy egész lapon sorolja fel az igaz barátság képviselőinek mitológiai és történelmi névsorát (Damon és Pythias, Orestes és Pylades, stb.), megjegyezve, hogy ismer két erdélyi nemes embert, kik a barátság jogán minden vagyonukat közösnek tekintik. Olvasás közben latin epigrammákat jegyezgetett a lapszélekre, amelyekből azt lehet gyanítani, hogy sokat foglalkozott a halál gondolatával és megvető véleménye volt a nőkről.¹¹³

¹⁰⁸ Lucii Flori Bellorum Romanorum epitomes libri quatuor. Joannis Camertis annotationum Libellus. Viennae Pannoniae. 1518.

¹⁰⁹ Sexti Rufi consularis de tribus Romanorumque imperandi generibus. Per Joannem Camertem restitutus. Viennae Pannoniae. 1518.

¹¹⁰ Eutropii decem libri historiarum. Cracoviae 1510.

¹¹¹ Justinii nobilissimi historici in Trogum Pompeium libri quadraginta quatuor. Viennae Austriae 1517.

¹¹² Leges Licurgi libro tercio Justinii pulcherrimae. Valkay mpp. 1571. 13 die Juny.

¹¹³ Ilyen széljegyzetei vannak: O mors quam amara est memoria tua hominibus. — Mors et uita duello, conflixere mirando. Dux uitae mortuus, regnat uiuus. — Vera ornamenta Matronarum Pudicia non uestes. — Insaciabilis uulua non deficit. Nec uham foeminam vir unus reficit. Idcirco mulier se multis subicit. Et adhuc sic se non dicit sufficit. — Quid lenius fiamma? flamen, quid flamine? fama. Quid fama? mulier. Quid muliere? nihil. — Geneologia-jában (K₃) egy ilyen versszakát olvassuk:

Semmit nem kel hini Aßony népeknek,
Sem az ő hizelkedő bebedeknek.
Szép Bauokat inkább hidgyüc méregnek,
Nem kel hinni Bépen Bolo nyelueknec.

Akár tőle származnak ezek, akár kiírta őket valahonnan, jellemzőek arra a lelki indítékra, amely e sorokat papírra vetette. Mintha nem egészen a véletlenül mult volna, hogy figyelmét Bonfiniusból éppen Bánk bán családi tragédiája s a férj- és szeretőgyilkos Rosamunda históriája ragadta meg. Hasonlóképpen aprólékosan átböngészte a már említett PLATINA BARTHOLOMEUS nagyterjedelmű könyvét, az addig élt 222 római pápa életrajzát. Nincs egyetlen lap, amelyet föl nem dolgozott volna. Tartalommutató följegyzéseit, és rövid észrevételeit nem annyira az egyháztörténeti, mint inkább a világtörténeti s azok sorában is a magyar vonatkozások érdekelték. Ezeket mindenütt megjelölte, aláhúzta és némely helyen kiegészítette. De olvasta a magyar könyveket is, főképen a szépirodalom körébe tartozó verses históriákat. TINÓDI nyomot hagyott a krónikáiban s a korabeli históriás ének teljes formakészlete, mely a verseiből kitűnik, a műfaj átfogó ismeretét árulja el. Alig lehet elnyomni a gyanakodást, hogy része lehetett HELTAI antológiájának, a Cancionale-nak, összeállításában s a kolozsvári nyomdához munkatársi viszony fűzhetette.

Bár Valkai András tanulmányairól számot adni nem tudunk, megállapítható, hogy jó iskolát járt és kora tudományos színvonalán állott. Az erdélyi udvarházak a XVI. században nem lehettek olyan sivarak, mint ahogy ma azt elképzeljük, a szellemi igényesség már kezdett tanyát ütni bennük. A félreeső kalotaszegi udvarházban, amely nemrég épült és rendeződött be teljesen újonnan, az irodalom régebbi és frissebb termékei otthonra találtak. Igénytelen berendezésű lakószobájában könyvespolca, rajta könyvek és írószerek lehettek; ez jártaföldig ritkaságszámba ment abban az időben. Véletlenül fennmaradt és kezünkbe került könyveiből — ezek természetesen csak egy csekély hányadát teheték olvasmányainak — Valkai Andrást könyvszerető, jó tájékozottságú, széles érdeklődési körű s az irodalommal állandó kapcsolatot tartó, művelt embernek ismerjük meg. Főképen a történelem és a törvénytudomány érdekelte, s minden kis adatra mohón csapott rá, amely nemzetének multját minél ősibb időkbe nyújtotta vissza. Humanista történelemszemlélete azonban nemcsak a multat tágította ki, hanem az eseményekben is állandóan nyomozta azokat a tanulságokat, melyek a nemzeti királyság eszméjét s Erdély leghelyesebbnek vélt politikai gyakorlatát igazolták. Könyveiben és jegyzetelgetéseiben már ráismerünk arra a Valkai Andrára, aki kizárólag történeti tárgyú, nagy keletnek örvendő, verses elbeszéléseket ír azzal a törekvéssel, hogy a János Zsigmond és a Báthoryak korának nemesi és polgári olvasóközönségét, az akkori idők irodalmának pártolóját

és fogyasztóját, a fejedelmi udvar hivatalos politikájának helyeségéről meggyőzze.

Nemcsak iskolázásáról vagyunk bizonytalanságban, hanem azt sem tudjuk megmondani, hogy melyik hitvallást követte. Amióta ARANYOSRÁKOSI SZÉKELY SÁNDOR a kalotaszegi valkói Valkai Andrást, minden indokolás nélkül, a XVI. században élt unitárius írók közé sorolta,¹¹⁴ azóta ez a tudat szívósan beleévedött a Valkairól szóló irodalomtörténeti említésekbe. Annyira nem tudtak róla semmit, hogy ezt az egyetlen bizonyosnak látszó adatot készséggel ismételtette mindenki, aki Valkairól írt valamit. A közelebről meg nem alapozott hiedelmet közvéleménnyé erősítette SZABÓ KÁROLY,¹¹⁵ aki a második Barbarossa-krónika ajánlásának „vera fides” kifejezését Bekes Gáspár unitarizmusára vonatkoztatta s ebből azt következtette, hogy Valkai is tehát unitárius volt. JAKAB ELEK a hagyományos véleményt azzal támogatta, hogy az ajánlásokban megtisztelt urak nagy része (János Zsigmond, Bekes Gáspár, Gálfi János) szintén unitárius volt.¹¹⁶ BINDER JENŐ csatlakozott ehhez a feltételezéshez,¹¹⁷ viszont DÉZSI LAJOS azt az észrevételt tette, hogy az ajánlás szavai SZABÓ KÁROLY magyarázatának inkább ellene, mint mellette szólnak.¹¹⁸ Még A. Székely Sándort megelőzőleg BENKŐ JÓZSEF a református írók csoportjába helyezte Valkait,¹¹⁹ s valóban nem lehet kétségbe vonni a vélemény jogosultságát, mely őt a református vallásnak követeli. Magáról a Valkai családról ez kétségtelen. Bizonyítják ezt azok a régi századokból való egyházi klenódiumok, — művészileg kidolgozott ezüst kehely, több rendbeli ón- és porcellán úrasztali edények és nagybecsű úrasztali kendők — melyek a Valkai családhoz tartozó nők kegyes adományaiból kerültek a valkói egyház tulajdonába; másrészt ugyanakkor a család férfitagjai századokon át mint kegyurak a templom javára s az egyház szolgálóinak eltartására tetemes szántó, kaszáló s más havasi birtokokat ajándékoztak.¹²⁰ A kérdést, amelynek különben nincs nyomatékosabb jelentősége, maga Valkai dönthetné el, de egyetlen nyilatkozatával, verseinek egyetlen kitételével sem könnyíti meg hitvallásának biztos meghatározását. Csak annyi bizo-

¹¹⁴ A. Székely Sándor, Unitária vallás története Erdélyben. Kolozsvárt 1839. 120.

¹¹⁵ RMK. I, 48.

¹¹⁶ Jakab Elek, Kolozsvár története II, 341.

¹¹⁷ EPhK. 1886, 549.

¹¹⁸ Dézsi Lajos. Tinódi Sebestyén. 175.

¹¹⁹ Benkő József, Transsilvania II, 348.

¹²⁰ Mihály Elek, Magyar-Valkó: Névkönyv az erdélyi ev. ref. anyaszentegyház számára. XIV (1871), 6—14.

nyos, hogy VALKAI ANDRÁS 1540-ben Valkón, amely akkor a váradi püspökség kalotai főesperesi kerületéhez tartozott,¹²¹ katolikusnak született,¹²² s bár a támogató adatok hiányzanak, az sem lehetetlen, hogy ő, az erdélyi reformációnak első nemzedéke, még jóideig megmaradt született vallásában, vagy legalább is erősen ingadozott a luteránizmus és az unitarizmus között. Mindenesetre nyomatékosan védhető annak a valószínűsége, hogy János Zsigmond idejében az unitarizmus térhódítása a fejedelmi udvarral együtt, amelyhez hivatalánál fogva hozzátartozott, őt is magával sodorta, s talán később, a hetvenes évek szakadása idején csatlakozott a református hitfelekezethez. Akármelyik álláspont igazolódik be, mit sem változtat Valkai Andrásnak írásából megrajzolható lelki képén, mely a villongásokon kívül álló, a torzsalkodásokat elítélő, a türelmetlenségen felülemelkedő, csak a tudománynak élő és Erdély sorsáért aggódó humanista szellemiség vonásait tárja elénk.

A sok hézag, tapogatózás és bizonytalanság után tisztábban kezdünk látni, amikor Valkai András állásának és foglalkozásának megállapításához érkezünk. Okleveles adatok hivatalos pályafutásának egyes fokozataira is világosságot derítenek. A tudományos készültségű, művelt és jóírású Valkai Andrással a fejedelmi kancelláriában találkozunk először. A rendek már az 1550. február 2-án tartott kolozsvári országgyűlésen kérték a János Zsigmond nevében uralkodó Izabellától a kancellária felállítását, de ez csak 1556-ban a királynő és János Zsigmond lengyelországi visszatérése után történt meg. A vajdai kancellária folytatásaként a magyar királyi kancellária mintájára szervezett fejedelmi kancelláriának egyik ügyosztálya a cancellaria maior volt, élén a kancellárral és mellette a technikai munkák végzésére alkalmazott notariusokkal és scribákkal. Ez utóbbiaknak, több mint 50-nek a nevét 1559-től ismerjük s ezek között szerepel mindjárt 1559-ben a tizenkilencéves „WALKAI ANDRÁS notarius maioris cancellariae.”¹²³ Valkai itt CSAKI MIHÁLY kancellársága alatt országgyűlési végzések, diplomáciai megbízások, hadügyi és pénzügyi utasítások, adománylevelek és

¹²¹ Bunyitai Vince, A váradi püspökség története. Nagyvárad, 1884. III, 437.

¹²² Magában véve feltűnő, hogy Platina pápatörténetét választotta olvasmányul, s még feltűnőbb, hogy sehol egyetlen korholó vagy csípős megjegyzést sem tesz, sőt egyes tanulságos helyeken így kiált fel: Videte Sacerdotes moderni transilvani hungari & Saxones quae hic scripta sint. Még egyszer Episcopi attendite & vos Sacerdotes. Azt is számba lehet venni, hogy könyvei a Valkai családdal rokon katolikus Mikola családtól kerültek a kolozsvári jezsuita kollégium kongregációjának könyvtárába.

¹²³ Orsz. Lt. Gyulafehérvár 1559. nov. 15 [Vö. Pécsi Anna i. m. 46].

privilegiumot tartalmazó oklevelek írásával, javítgatásával és részben fogalmazásával foglalatostkodott. Notariusi tisztéből, a pusztán másolásra hivatott scribákkal szemben, magasabb képzettségének és gazdagabb ismeretkörének megbecsülésére következtetni talán nem lehet, mert e két foglalkozás ekkor pontosan még nem különült el egymástól s az erdélyi szóhasználatban a kettő lényegileg ugyanazt jelentette, de a kancelláriában töltött huzamos szolgálattából annyi mindenképpen megállapítható, hogy a fiatal Valkait komoly elhatározás s az érvényesülés szándéka készítette a hivatalnoki pályára. A belügyi és külügyi kormányzat adminisztrációs szervéből idővel átlépett a szintén magyarországi mintára létesített cancellaria minor-ba, mely a fejedelmi ítélőszék írásbeliségét ellátó központi hivatal volt, ahol a protonotariusok vezetése alatt ugyancsak notariusok és scribák dolgozták fel az igazságszolgáltatás ügykörébe tartozó peres iratokat. SZIGETHY PÁL és WESSELÉNYI MIKLÓS ítélőmesterek idejében 1567-ben itt működik „WALKAI ANDRÁS notarius minoris cancellariae.”¹²⁴ A fejedelem nevében kibocsátott periratok készítésében itt még nagyobb tere nyílt Valkai fogalmazási készségének, de egyszersmind alkalom kínálkozott a törvénygyakorlat megszerzésére is; ennek tovább haladásában vette csakhamar hasznát.

A notariusi állás nem volt állandó jellegű lekööttség s nem jelentette a mai formájú hivatalnokoskodást. Az alkalmazottak tömeges számából legalább is erre lehet következtetni. Úgy látszik, hogy a nagyobb kancelláriában a felgyülemlett írásbeli munkák elvégzésére időnként rendelték be a notariusokat. A sokkal inkább hivatal jellegű kisebb kancelláriában szintén csak a törvénykezési időszakokban szaporodott meg a tennivaló. Ilyenkor Valkainak ki kellett mozdulnia Kalotaszegről a fejedelmi székhelyre, s ha a consiliarius vagy a tabulae assessor, aki mellé be volt osztva, erősebben igénybe nem vette, nyugodtan élhetett Valkón könyveinek és a versírásnak. A kancelláriának, ahová gyanításunk szerint Csáki Mihály kancellár pártfogásából juthatott be, fontos szerep jutott az erdélyi világi értelmiség kialakításában, s ha egyáltalában beszélhetünk erdélyi kancelláriai humanizmusról, amelynek a jelei halványan mutatkoznak, akkor Valkai bizonyosan ebben a légkörben nevelődött az irodalom szeretetére és művelésére. A valkói birtokos nemest elsősorban tanultsága és hivatásérzete irányította a kancelláriába, hogy tudásával és literátus felkészültségével keresse érvényesülését, e mellett esetleg sarkalhatta az a remény, hogy ez-

¹²⁴ Erd. Nemz. Múz. Lt. Gr. Bánffy-csalad. lt. Enyed. 1567. okt. 17. [Vö. Pécsi Anna, i. m. 67] (Ezután: *Bánffy-lt.*)

által vagyoni helyzetét is tehetősebbé fokozhatja. A XVI. század társadalmi átrétegződésében és új életfelfogásában ennek a folyamatnak még csak kivételes jelei mutatkoznak. Valkaiban az újkori erdélyi értelmiségnek az a „modern” típusa jelentkezik, amely már ekkor felismeri a hivatalnoki pályának új lehetőségekkel kecsegtető jelentőségét s a közszolgálatot először próbálja összeegyeztetni a maga egyéni boldogulásának egyengetésével. Már a vajdai kancellária korából, sőt saját családjának multjából biztató példák bátoríthatták annak belátására, hogy a literátusság gyakorlati értékesítésével tekintélyt, jobb megélhetést, esetleg vagyont lehet szerezni. Az önállósult Erdélyben megalakult fejedelmi kancellária a régebbi kereteknél szélesebb teret nyitott egyrészt a felfelé törekvő birtokos nemesség kiválasztódásának, másrészt az előkelő régi családok tagjainak is, hogy a százados egyhangúságból és az egy helyen topogásból új irányba zökkentsék mozdulatlanra merevedett életüket. Az első hivatásos bürokrata réteg a fejedelmi korban a vagyoni rászorult nemesek rendjéből toborzódik¹²⁵ s közöttük találjuk mindjárt Valkai Andrást, aki ifjú- és férfikorát egészen haláláig a kancelláriában és az igazságszolgáltatás szervében hivatalnoki pályán éli le. Ez még jelentősebbé vált s az irodalmat is igen nyomatékosan érintette azáltal, hogy az oklevelezés mellett literátussága csakhamar észrevette a nyomtatott írás fellendülését s az akkori Kolozsvárott, amelyet éppen az ő életében varázsolt HELTAI GÁSPÁR buzgalma irodalmi központtá, megismerkedett a poétás termékekkel, az olvasók tetszését leginkább megnyerő történelmi énekekkel. Birtokosnemes létére először vett bátorságot a műfaj hagyományos stílusának folytatására és népies hangjának megütésére; ez mai napig azt a hiedelmet keltette iránta, hogy maga is az egyszerű énekmondók sorába tartozott. A magyar könyvek szerzői ebben az időben majdnem kivétel nélkül lelkészek vagy a hitélettel szorosabb kapcsolatban álló tanítómesterek voltak. Az egyházi és világi irodalomnak egyaránt ők a művelői, a nemesi és a főúri rend még nem talált kapcsolatot a magyarnyelvű könyvnyomtatás eszközeivel.¹²⁶ Általában az urak életében a könyvnek nem igen volt szerepe. Idejüket a harcoktól nyugalmas időkben mulatozással, vadászattal, pereskedésekkel, erőszakoskodásokkal s más effélékkel fecsérelték. BARANYAI DECSI JÁNOS nem hiába figyelmeztette őket, hogy a penna nem árt a kopjának s ráérhetnének arra, hogy valamicskét az olvasással és írással is törőd-

¹²⁵ Jakó Zsigmond, Az erdélyi vajda kancelláriájának szervezete a XVI. század elején: Erd. Tud. Füzetek. 202. sz.

¹²⁶ Szerb Antal, Magyar irodalomtörténet. 1934. I, 76.

jenek. Valkai András az első erdélyi birtokos magyar nemes, ki a XVI. század utolsó harmadában a hivatalnoki pályán futja le életét s ugyanakkor hivatásosan műveli a magyar irodalmat a Tinódi Sebestyének, Göröcsöni Ambrusok, Temesvári Jánosok s más igénytelen énekmondók népies stílusában. Krónikái az időszertéséget rég elveszítették, eléggé számon sem tartott irodalomtörténeti emlékekké halványultak, de a mai napig jelzik azt a társadalmi fordulatot, mely a XVI. század világi magyar irodalmában az évszázados kiteljesedés felé alig észrevehető jelentkezéssel elindul.

Valkai nem rekedt meg a kancelláriai notáriusságban, mely a fiatal éveken túl már aligha elégíthette volna ki becsvágyát. A kiépítés és szervezés alatt álló erdélyi fejedelmi kormányzatnak nagy szüksége volt a tollforgató tanult emberekre s ezeknek sorában Valkai a legelső közt bizonyult használható jó munkatérőnek. BINDER JENŐ a többször idézett értekezésében még 1886-ban fölfedezte, hogy a Heltai-féle Cancionale példányába, melyet az Erdélyi Múzeum-Egyesület ajándékozott a Magyar Tud. Akadémiának,¹²⁷ a könyv egykori tulajdonosa, RETTEGI GYÖRGY erdélyi emlékiró, a Prister krónika után azt a véleményét jegyezte be, hogy „jobb lett volna magaországabeli dolgokról írt volna Valkai András uram, nem ment volna olyan messze földre, mert abban az időben, melyben élt s tabulae assessor volt, nevezetes dolgok mentek végben Erdélyben.”¹²⁸ BINDER azonban nem adott hitelt Rettegi György értesülésének, nyilván nem tudott elképzelni a XVI. század társadalmában históriás énekszerzéssel foglalkozó táblabírót, tehát a kalotaszegi énekszerző Valkai Andrást nem vélte azonosíthatónak az állítólagos tabulae assessor Valkai Andrással. De mások sem hitték el, bár Dézsi Lajos futólagosan az elfogadhatóság mellett emelt szót.¹²⁹ Újabb adatok birtokában ma már nem lehet kételkedni, hogy a históriás versíró és az assessor valóban egy személy. Említett kolligátumának első levelére tulajdonjogát Valkai így jegyezte be: *Sum liber Andrae Valkaij Jurati Assessoris sedis Judiciariae Principis Transsilvaniae qui Ppria 1573. A Kémeri testvérek ellen 1575-ben indított perben neve és hivatalának megjelölése: Andreas Walkay de eadem Walko juratus assessor.*¹³⁰ Egy 1577. március 22-én Gyulafehérvárt kelt oklevél így kezdődik: *Mi Walkay Andras Bathory Cristoph Erdelij*

¹²⁷ KMK. I. 62.

¹²⁸ EPhK. 1886. 548—50.

¹²⁹ Dézsi Lajos, Tinódi Sebestyén. 176.

¹³⁰ Bánffy-lt. (Köblös más.).

wajda ityleö szekinek hythes assessora, s így végződik: *Correcta per me Andream de Walko alterum arbitrorum*.¹³¹ Már idéztük a Platina-ösnyomtatvány kéziratos bejegyzését 1582-ből: *Andreas de Valko iuratus Assessor*. E hiányos adatsorból, véletlenül előkerült feljegyzésekből pontosan nem állapítható meg, hogy Valkai mikor lett a fejedelmi ítélőszék tagja. Abból, hogy János Zsigmond fejedelem és Csáki Mihály kancellár iránt igen hálatelt szívvel viselkedett, arra lehetne gondolni, hogy még az ő életükben, 1570 körül megtörténhetett a kinevezése, de okleveles bizonyíték erre nincs. Egy perirat hátán olvasható kancelláriai jegyzet már 1572-ben assessornak nevezi Valkai Andrást.¹³² Ez a legrégebb adat. Lehetséges tehát, hogy Báthory István fejedelem juttatta be a táblára az atyafiságához tartozó, törvénygyakorlatot szerzett s a literatúrában is hírneves kancellistát. Ebben az esetben a Báthory Istvánhoz intézett dedikációja, amelynek kelte 1573, köszönetének és szolgálatkészségének a kifejezése lehet. 1582-ben még használja ezt a címet; valószínű, hogy tisztségét haláláig viselte.

Az assessor (ülnök) név a magyar törvénykezésben a XIV. században az Anjouk alatt tűnik föl először.¹³³ Erdélyben a kir. tábla 1542 körül az erdélyi vajda ítélőszékéből alakult át, ahol kezdetben csupán az ítélőmesterek ítélkeztek néhány assessor (4—6) társaságában. Az 1557-i tordai országgyűlés a protonotariusok és assessorok számát 8, az 1578-i kolozsvári országgyűlés pedig 12 jogtudós személyben állapította meg.¹³⁴ A közügy-igazgatót (*director causarum*), ki a fejedelem ügyvédje és jószágkezelője volt, a tábla élén álló protonotariusokat és az assessorokat a fejedelem nevezte ki, fizetésükről is ő gondoskodott, mert már az 1554-i *articulus* szerint az assessorok csak a maguk költségén szolgálni nem tartoztak.¹³⁵ Az egyházi ünnepek nyolcada szerint igazodó *nyolcados* (*octavalis*) szék idejét és helyét a fejedelem határozta meg; fontosabb, főbenjáró ügyekben legszívesebben az országgyűlés tartamát választották törvénykezésre, s 30—40 napot szabtak erre a célra. A törvénykezés helye is változott (Fehérvár, Kolozsvár, stb.), de maga a tábla az ítélőmesterek irányítása alatt, kik a fejedelem nevében kibocsátott periratokat ellenjegyezték, a fejedelmi szék-

¹³¹ Bánffy-lt. (Köblös más.).

¹³² Kemény-lt. Torda, 1569. nov. 13.

¹³³ Magyar Jogi Lexikon I, 309—10.

¹³⁴ EOE. II, 82. III, 133.

¹³⁵ Később az *Approb. Const. IV. R. XVI. art. 1.* pontosan körülírja, hogy a táblán a *fiscus* számára cedalt *proventus* az assessoroknak miképen adminisztráltassék [Magyar Törvénytár. 1540—1848. évi erdélyi törvények. 201—2].

helyen állandó jelleggel működött.¹³⁶ Az erdélyiek nagy gondot fordítottak az igazságszolgáltatásra, azt még a hadviselésnél is jelentősebbnek érezték,¹³⁷ éppen azért az országgyűlési határozatok állandóan hangsúlyozták a bírói (assessor) tiszt fontosságát, megvesztegethetetlenségét s a rátermettséget, hogy „az igazság minden szemil válogatás nélkül elő mehessen... se uraknak, se egyéb fő népeknek ne kedvezvén, mind szeginnek bódognak az igazságot egyaránt szolgáltatván”.¹³⁸ Ismételten kérték a rendek, hogy a törvényszéket önagysága olyan assessorokkal építtesse meg, „az kik tudósak deáki tudománban és az törvinben, és az kik tanulni akarnak, admittáltassanak az törvénybe az assessorok közé”.¹³⁹ Bizonyos erkölcsi tulajdonságokon kívül — hanyagságuk másoknak kárt ne okozzon, kellő mérséklettel tárgyaljanak, a sorrendet megtartsák, egyeseket előnyben ne részesítsenek, szóval jó lelkiismeretű emberek legyenek — különösen azt követelték meg az assessoroktól, hogy tudjanak jól latinul, ismerjék a szokásjogokat és jártasak legyenek a törvénytudományban.¹⁴⁰

Az assessor tiszt jellege, minősége és követelményei Valkai András ismeretlen egyéniségét kedvező megvilágításba helyezik. Megerősítik, amit egyébként már krónikáiból kivontunk, hogy szellemi foglalkozásra hajlamos, tanulékony ember volt. Olvasgatóra Valkón „veszteg ültében” jutott elég ideje, mert a kancelláriába csak időnként kellett bejárnia, az okleveleket otthon is fogalmazhatta s assessori tiszte hasonlóképpen időszakos lekötöttség volt, esetleg azzal a megbízással, hogy a körzetébe eső peres ügyeket kiszállásokkal vizsgálja meg.¹⁴¹ Nagy kitartásra és ügyszere-tetre vall csaknem évtizedes táblai szolgálata. Abból, hogy a nagyobb kancelláriából került át a kisebb kancelláriába, pedig a hivatali emelkedés menete éppen az ellenkező volt, szintén arra következtethetünk, hogy hivatást érzett a törvénykezés iránt s már a gya-

¹³⁶ Biró Vencel, *Az erdélyi fejedelmi hatalom fejlődése (1542—1690.)* Kvár, 1917. 40—4.

¹³⁷ „Et quum imperia non minus legibus quam armis conservantur...” [1556. országgyűlés: EOE. II, 58].

¹³⁸⁻⁹ Az 1578-i kolozsvári országgyűlés [EOE. III, 132, 133].

¹⁴⁰ 1557-i fehérvári országgyűlés [EOE. II, 74].

¹⁴¹ Az ilyen kiszállások nem voltak mindig veszélytelenek. Megtörtént 1573-ban, hogy Sulyok Imre protonotáriust és Szegedy György táblai assessorát, amikor éppen Valkai Miklós, Valkai András, Valkai István, Ártándi Kelemen és Vitéz Gábor kérésére Valkó község határát meg akarták járni, Kabos Ferenc, Kabos Tamás, Gáspár és György, Kemény György és Radó Mihály fegyveres jobbágy-tömeggel fogadták és támadták meg, amiért a fiscalis director javaslatára Báthory István fejedelem a nevezetteket hűtlenségi perbe fogta [Erd. Nemz. Múz. Lt. Kemény-család malomfalvi lvt. Torda. 1573. május 31].

korlatot szerző notarius becsvágyában benne szerepelhetett az assessorság. Még a vele perlekedő Kémeri testvérek is elismerték, hogy idegenekkel érdekükben folytatott jószágperlésekben magát nem kímélte, munkát, költséget, fáradságot nem ismert.¹⁴² Sok mindenhez kellett értenie, mert, a táblán, amint az országgyűlési végzések időnként meghatározták, becsületbeli, dézsma, hatalmaskodási, házassági, zálog, gyámsági, hűtlenségi, magvaszakadási, harmincad s más eféle ügyek szerepeltek. Valkai minden bizonynyal lelkiismeretes, jó bíró lehetett. János pap országának eszményi igazságszolgáltatását rajzolva, saját betoldásaként teszi hozzá, hogy „kedvezesse semmi nincs ott senkinek”, mert mindenkire egyformán alkalmazták a törvényt (106. vssz.), s az is az ő önálló jogi elképzelése, hogy a hadi törvények védik a községet a fosztogatások ellen, a szegény népet senki sem bántja, javait fel nem prédálja, mert János pap bőven megfizeti a szántóvető emberektől a háború szükségleteire igénybe vett javakat (126—127. vssz.). Aki ilyen emberségesen és méltányosan érzett és gondolkozott, az bizonyára védelmébe vette a nyomorgatott népet az erőszakoskodások ellen s a törvény szellemében mindig az igazságot kereste. Legkínosabb helyzetben akkor érezhette magát, amikor a szentpáli győzelmes csata után Báthory István szabad folyást engedett a lázadó Bekes Gáspár összeesküvésének felszámolására. A bűnösök megbüntetésére indított processus az 1575. július 25—augusztus 6-i országgyűléssel egyidőben folytatta tárgyalásait Kolozsvárt. A kereset megindításával megbízott SOMBORI LÁSZLÓ közügyigazgató (director causarum fiscalium) július 30-ra hívta össze a törvényszéket, amelyen maga Báthory István fejedelem elnökölt. A törvényszéken jelen voltak a tanácsurak, a fejedelmi udvar méltóságai, a főurak s az országgyűlés nagy része számos jogtudóssal, az ítélmesterekkel s a királyi táblával együtt. Egy jó hétig tartottak a tárgyalások. A lázadók nem ismerték el a törvényszák illetékességét, de tiltakozásukat elvetették, s miután Bekes saját levelei alapján beigazolódott, hogy a fejedelem ellen összeesküvést szervezett s az ország egy részét áruba bocsátotta a töröknek, augusztus 6-án Bekes Gáspárt s a vele elmenekült 32 főurat távollétükben fő- és jószágvesztésre ítélték, s hasonló büntetéssel sujtották az elfogott 12 főurat, akiken az ítéletet augusztus 8-án Kolozsvárt végre is hajtották. Ennek a törvényszéknek Miklós nagybátyjával együtt Valkai András is a tagja volt, neve a vérbíróság névsorában fel van jegyezve.¹⁴³ Néhány esztendővel

¹⁴² Bánffy-lt Gyulafehérvár, 1568. máj. 18. (Köblös más.)

¹⁴³ EOE. II, 444—7, 564—7.

azelőtt Bekes Gáspár nevét még versfőkbe foglalta, legkegyelme-
sebb urának nevezte, szolgálatait jelentette neki, szerencsés kime-
netelét kívánta dolgainak s most az ellene hozott legsúlyosabb
szentenciában kellett résztvennie. Elhisszük, hogy ilyenkor csak-
ugyan „sok gond forga elméjében” s „vala szüve akkoron
bánatban”.

Valkainak a verseiben bemutatkozó személyi kapcsolatai, ame-
lyeket érdemes nagyobb érdeklődéssel megvizsgálni, azért sem
lehetnek közömbösek, mert ezek az erdélyi fejedelmi udvarnak s
az akkori legnépszerűbb műfajban időszerű hangot megütő
magyar szépirodalomnak az első számottevőbb találkozását jelen-
tik. Valkai állása és társadalmi helyzete fölfelé is nyomatékot
adhatott és figyelmet szerezhettek a magyar irodalmi törekvések-
nek, amelyek eddigi meglátásaink szerint inkább csak az alsóbb
rétegek felé ágaztak szét. Egy kivételével valamennyi verses kró-
nikáját fejedelmeknek és kancellároknak dedikálta, nem a szoká-
sos humanista hízelgő áradozással, hanem szinte egyforma szövegű
szerencsekívánatokkal és a maga szolgálatkészségének hangsúlyo-
zásával. Valkai állása nem parancson és kötelességteljesítésen
nyugvó, mai értelemben vett alárendeltség volt, hanem még a régi
famiális dominus-servitor viszonyon alapult, amely saját magáé-
nak érezte kegyes urának a sikereit s önzetlen cselekedetekben élte
ki magát. Amennyire az egyes ajánlások közt érezhető árnyalati
különbsőségekből következtetni lehet, úgy látszik, hogy CSAKI
MIHÁLYhoz, János Zsigmond teljhatalmú kancellárjához és hely-
tartójához, fűzte a leghálásabb kapcsolat. Alatta futotta meg kan-
celláriai pályáját s talán neki lehetett legtöbb része assessor-i ki-
nevezésében is. A humanista műveltségű és rendkívüli erényekkel
megáldott nagy kancellár, ki az irodalmat pártfogolta, Valkaiban
bizonyára nemcsak az oklevélkészítő notariust látta, hanem a tu-
dós hajlamú, verselgető poétát is megbecsülte benne. Még szoro-
sabb, talán személyes jó baráti viszonyban állt a vele egykorú
GÁLFI JÁNOSSAL, a Báthoryak hűséges emberével, Zsigmond neve-
lőjével s kormányzótanácsosával, aki Valkaival egy időben szintén
Csáki Mihály pártfogása alatt kezdte meg pályafutását a nagyobb
kancelláriában. Megrendítő szerencsétlen végére gondolva, meg-
ható, hogy Valkai „az ő szüvében” ismételten „minden jókat ké-
vánt annak éltében”, amely egy ideig igen szépen emelkedett, s
aztán egyszerre kegyetlen fordulattal a mélységbe zuhant Sze-
rencsekívánata Bekes Gáspár esetében sem teljesedett, akire kor-
társainak jó részével együtt valószínűleg úgy tekintett, mint János
Zsigmond legesélyesebb utódjára. Nem lehet tisztán látni, hogy

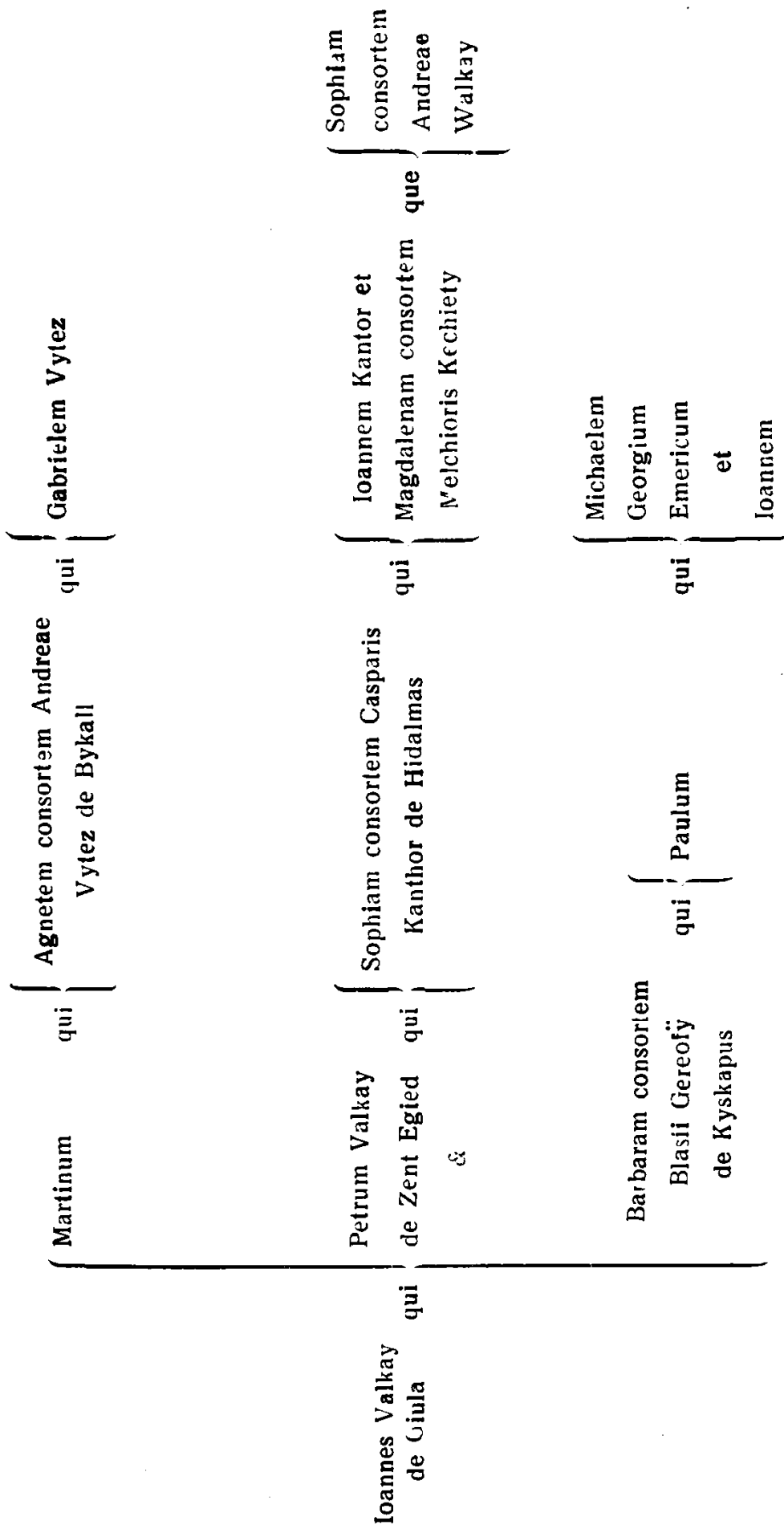
milyen megfontolás készíthette Valkait a Bekes iránt érzett nagyabecsülésének nyilvánítására. Vagy meg kell nyugodnunk abban, hogy a feltételezhető, bár nem bizonyítható hitfelekezeti vonzalmának lehetett esetleg része a hozzáfűzött remények kifejezésében, vagy pedig arra kell gondolnunk, hogy a Habsburg irányban tévelygő Bekest a politikai „vera fides”-re akarta figyelmeztetni. Valami hiba azonban van. Valkai, úgy látszik, politikai tájékozatlanságba bonyolódott, mert erdélyi hűségét Bekes már régen eljátszotta, mikor a hozzá intézett ajánlás bizalmat helyezett belé. Gyorsan igyekezett is magát a fejedelmi trónra lépő Báthory István előtt igazolni, aki egy másik Valkainak a ballépését egyszer már megbocsátotta. A győzelmes lengyel király és erdélyi fejedelem nagy tekintélye lenyűgözte, de amennyire megnyugtatta most Erdély megszilárdult helyzete, éppoly sokat aggódott és nyugtalanodott előbb a zavarok és bizonytalanságok miatt, amelyek János Zsigmond uralmát kísérték. A neki szóló ajánlás a leghosszabb, de a legbensőségesebb is, olyan, mint egy imádság, amelyben áhítatosan könyörög kegyelmes urának életéért, dolgainak jó kimenetelért és nemzetének megmaradásáért. Látszik, hogy szeretettel csüggött urán s nagyon féltette a külső és belső ármánykodásoktól, amelyek Erdély létére és biztonságára törtek. A neki dedikált munka is egyenesen azzal a céllal készült, hogy igazolja a Szapolyai-ház ösiségét, jogosultságát és rátermettségét a királyi trónra.

Tévedés volna krónikás versfejeibe a kor szokása szerint meszterkélten elrejtett dedikációit pusztán a kegykeresésre és a hála kifejezésére egyszerűsíteni. Függetlensége, nemesi önérzete és rendjének átlagos műveltségét meghaladó tanultsága nem szorult rá a fejedelmek és főurak pártfogásának hajszolására. Erkölcsi magatartását az szabta meg, hogy familiáris viszonyban állott a legbefolyásosabb vezető személyekkel és szívvel-lélekkel hűséges embere volt a fejedelmi udvarnak. Idegen témákba is beszótt kitéréseiből látszik, hogy a hivatalos udvari politikát meggyőződésévé tette és odaadással támogatta. Erősen elítélte azokat, kik Erdélyt idegen uralom alá szerették volna hajtani és emlékeztette őket, hogy „Rettenetes dolog volt ez köztetek, / Mikor Német Király volt ti köztetek” Figyelmeztette honfitársait, hogy ne bízzanak a németekben, mert azok ugyan mindig „Erősen ígirték és eskütének, / Mint az Disznók ők öszve gördültenek”, de a szükség idején segítséget nyújtani hajlandók soha nem voltak. Kertelés nélkül őszintén megmondja, hogy „idegen urat gyakran kívántok, dolgotokban Magyarok ez bolondság.” Komolyan foglalkozott azzal tervvel, hogy egyszer a krónikákból kimutatja és „böv beszéddel”

megírja, mennyi kárt okozott az idegen uralom a magyaroknak. Erdély azért nem tud megszilárdulni, mert szüntelen torzsalkodásban morzsolódik ereje. A jó urak (állandóan pártolkodnak, csavarognak, konkoly hullott a szájukba, egy szavuk sem igaz a pogánynál alábbvalóak, elhagyják koronás királyukat, másfelé fogják lovaikat s árulást kezdenek a fejedelem ellen. „Igazat mondok, szólj bátor ez ellen” — teszi hozzá határozott kiállással. Rettenetes undokság mi közöttünk, amiért minden nemzet kinevet minket, hogy felrugjuk a fejedelemnek tett eskünköt és semmibe vesszük hűségünket. Históriaink rakva visszavonással, az urak árulkodásával ugyanmilyre, hogy sok nemzet közt példabeszéd a nevünk, más országokban rútság és alávalóság a hírünk. Bizony nem a legjobbak, sőt sokaknál hitványabbak vagyunk, s hiába szépítgetjük az árulást azzal, hogy „elhajlás”-nak mondjuk, mert az elhajlás soha tisztességre nem igazodik. Tökéletlenségünk az oka, hogy országunk elromlott, megfogyatkozott, csak galléra maradt nyakunkon, pedig ha egy értelemben lennénk s tele nem volnánk olyanokkal, kiknek nem jól áll a szívük, „bizony Török uram még messze laknék” s „nagy sok országokat most számlálhatnánk”. Minden magyarnak össze kell fognia a „nagy jó tévő, Isten félő, igaz törvény tévő” fejedelem (t. i. János Zsigmond) mellett, kinek az Úristen öregbitse meg birodalmát, szélesítse meg országát, adjon neki dolgaiban szerencsét és nyujtsa hozzá segítő jobb kezét. „Ne legyünk tivelgők az mi hűtünkben, / Halalunkig maradgyunk az hűségben”.¹⁴⁴ Valkait ez a halálig kitartó erdélyi hűség jellemzi, amely a következő évtizedekben az Erdély önállósága mellett hajlíthatatlanul kiálló erdélyi humanisták külpolitikájának az irányvonala lett. Szavaiban az udvar és a fejedelmi tanács hivatalos politikája visszhangzik, de átlüktet rajtuk egyéni meggyőződésének tisztasága is. Az erdélyi közvélemény hangulatát, bánatát és keserűségét a zilált bel- és külpolitikai viszonyok miatt, melyek az élet nyugalma felforgatták, a maga idejében irodalmi formában Valkainál világosabban és őszintébben senki meg nem örökölte. Nemcsak hivatali állása kapcsolja az udvarhoz, hanem irodalmi tevékenysége is a János Zsigmond és a Báthoryak humanista köréhez, a bontakozó, még felderítetlen irodalmi élethez fűzi, amelynek egyik úttörő képviselőjét kell a homályból kiemelkedő Valkai Andrásban felismernünk.

Még néhány adat visz közelebb Valkai András ismeretéhez, annak bizonyosságául, hogy ott, ahol a nyomtatott források kiapad-

¹⁴⁴ Az idézetek és a gondolatok a Genealogia-historica D, D₂ G, K₃, Q, Q₄ és az első Barbarossa-krónika E₂ lapjairól valók.

Valkai András leszármazási táblája feleségének családjáról.

nak, a levéltárak bőkezűségében még mindig lehet bizakodni.¹⁴⁵ Ezek nagyrészt családi viszonyairól és magánügyeiről adnak felvilágosítást. 1568-ban 28 éves korában még nem volt nős. Pontosan megállapítani nem lehet, de úgy látszik, hogy éppen ekkortájt vette feleségül cegői Kecseti Menyhért és hidalmási Kántor Magda leányát, KECSETI ZSÓFIÁT. A Kecsetiek a XV. század közepén még jómódú dobokamegyei birtokosok voltak, míg az 1468-i lázadásban való részvételük miatt vagyonukat el nem veszítették.¹⁴⁶ Kecseti László vajdai notáriusnak, kit szintén anyagi kényszerűség szorított a hivatalnoki pályára, éppen ezen az úton sikerült a családi birtok egy részét visszaszereznie.¹⁴⁷ A család vagyoni helyzete csak viszonylag javult, Kecseti Zsófia apja, kecseti és gyekői birtokos,¹⁴⁸ aligha lehetett tehetősebb Valkai Andrásnál. Erről a házasságról maga Valkai értesít abban az egykorú töredékes leszármazási táblában, amely saját kezeírásában maradt fenn a Kemény család malomfalvi levéltárában az Erdélyi Nemzeti Múzeum őrzésében, de megerősíti egy 1586. február 15-én kelt oklevél is.¹⁴⁹ amely szintén Kecseti Zsófiát mondja Valkai András feleségének. A családfából kitűnik, hogy feleségéhez vérségi rokoni kapcsolatok fűzték. Okleveles adatunk két gyermekükről van, BOLDIZSÁR-ról és ZSIGMONDRól,¹⁵⁰ akik 1596-ban egy Bubacska nevű jobbágy miatt perlekedtek.¹⁵¹ Az oklevelek is megerősítik verseinek azt a vallomását, hogy csakugyan Kalotaszegen Valkón volt birtokos. Atyjának, Valkai Istvánnak, Valkón udvarháza és birtoka volt, azonkívül még Jákótelke, Kelecel és Újfalu kolozsmegyei községekben bírt fekvőségeket és jószágokat. A két fiúörökös közt a családi vagyon feldarabolása 1568. február 18-án ment végbe Valkai Miklós, Tamásfalvi András, Kabos Gábor, Vajda István, Bad György és Ispán Gáspár szomszédos birtokosok jelenlétében és

¹⁴⁵ Az itt következő adatok egy részét Köblös Zoltán kutatta fel és állította össze az Erd. Nemb. Múz. Lt.-ban őrzött, kiadatlanul maradt dolgozatának függelékéül szánt Adattár-ában. Itt is hálás köszönetet mondok dr. Jakó Zsigmond egyetemi ny. r. tanárnak és dr. Bodor Irén tanársegédnek, hogy a Valkaira vonatkozó levéltári adatok előzékeny szolgálatában szívesek voltak segítségemre lenni.

¹⁴⁶ Kádár József, Szolnok-Doboka vármegye monographiája. Dés, 1901. IV, 235.

¹⁴⁷ Jakó, i. m.

¹⁴⁸ Nagy Iván VI, 138. Szerinte Kecseti Menyhért feleségének neve Szalaházy Magdolna.

¹⁴⁹ Orsz. lt. kolozsmonostori konventi 9. Lib. Reg. DD. 1583—1589. jelzésű kötete. 62—3. 1. (Köblös adata).

¹⁵⁰ Gr. Lázár Miklós, A gróf Lázár-család. 1858. 131. és utána Nagy Iván, X. 26—7 még egy István nevű, harmadik fiát is említik Valkainak.

¹⁵¹ Orsz. lt. 4. Protocollum Lib. Reg. Isabellae reginae 1549—1555. jelzésű kötete 4. lapján, ahová tévedésből írták be (Köblös adata).

megerősítésével, akik Valkai András és István felkérésére a valkói örökséget megosztották és elegyenesítették. E szerint András a régi udvarházról teljes egészében lemondott István öccse javára s ennek fejében egy ház jobbágyot választott magának minden mezőn való örökségével egyetemben, ahová egy új udvarházat, csúrt és más építményeket emeltetett; ezeknek építéséhez István öccse ugyanannyi munkaerővel, munkával és költséggel tartozott hozzájárulni, mint amennyit Valkai András arra fordított. Az osztoztatók úgy látták igazságosnak, hogy az új udvarház teljesen hasonló legyen a régihez, amelyet István egészen birtokába vett. Nemcsak ebből a berendezkedésből látszik, hogy Valkai ekkor készülődni házasodni, hanem abból a kívánságából is kitűnik, hogy amiként öccse házassága alkalmával a közjóságot megrótták, épúgy rójják meg az ő házasságára is. Az osztoztató felek ehhez nem járultak hozzá, csupán abba egyeztek bele, hogy a Valkai István házasságakor a szegény népen vett két tulok közül az egyik, amely még megvan, „ketté oszoljon”. Az osztozkodó levelet 1568-ban Szent Bálint napját követő szerdán (február 18) Kalotaszentkirályon pecsételték meg, miután az érdekeltek kezét adták és fogadták, hogy a végzések megszegése esetén a záradékban foglalt büntető feltételeknek alávetik magukat.¹⁵²

Okleveles adatok több olyan családi perről adnak hírt, amelyekben atyafiaival szemben kereste Valkai az igazát és törekedett középszerű vagyoni állapotának érdekeit megóvni. A Valkai testvérek már korábban perben állottak a velük rokonságban levő Kémeri Jánossal, Kristóffal és Istvánnal, mert 1568-ban Pünkösd havának (május) 18. napján Gyulafehérvárt Ördög János és Sombori László közbírák előtt egyezséget kötöttek, hogy a folyamatban lévő pert megszüntetik, tekintettel egyrészt az atyafiságra, másrészt pedig arra, hogy Valkai András szorgalmatosságot, munkát és költséget nem kímélt a Kémerieknek idegenek ellen folytatott jóságperléseikben. „Ezeknek okáért nem akarván háládatlanokká lenni”, a Kémeri testvérek kötelezték magukat, hogy a Kraszna vármegyei Kémeren hárman 9 ház jobbágyot, továbbá a kolosmegyei Zutoron, Középlakon és Nyércében levő részükből a Syrokiakkal folyamatban levő perük megnyerése után hárman három ház jobbágyot engednek át Valkai Andrásnak és Istvánnak és az ő maradvékaiknak örökbe visszavonhatatlanul. „Viszontag Valkai András is nem akarván az ő atyafiainak háládatlan lenni”, megígérte, hogy jövőendőben is mind a szóban forgó, mind pedig idegen jó-

¹⁵² Eredetije a JósHitb. lt.-ban. Erdélyi Nemz. Múz. Lt. Köblös Zoltán másolata aliján.

szágok perlésében munkát, költséget, fáradságot, gondviselést nem kímélve, a Kémeri testvérek segítségére lesz. Megállapodtak, hogy 500 forint büntetést fizet, ki az egyezséget megszegi.¹⁵³ A kiskorú Kémeri István Fehérvárt az 1568. év Szent Jakab havának (július) 1. napján pecsétes hitlevelet állított ki Valkai András részére, hogy hiteleshelyen vallást tesz az egyezségből folyó terhek vállalására, mielőtt a 24. életévét eléri.¹⁵⁴ A Kémeriek azonban, minden fogadkozásuk ellenére, az egyezséget nem tartották meg, mire Valkai András 1574-ben újra pert indított ellenük. Báthory István parancsára Baksai Tamás és Tamásfalvi Mihály 1575-ben Boldogasszony havának (január) 4. napján kiszálltak Középlakra s Kémeri Kristófot és Istvánt nyolcadnapra a fejedelem elé idézték „okadásra”. Kémeri Kristóf azzal mentegetőzött, hogy ő a végzést kész volna állani, de a „Syroki jószágban ő semmit sem bír, hanem Valkai Miklósnál vagyon, sőt amikor az hűtre gyűltenek volt Kolozsvárra, ott is arra intette Valkai Miklós uramat, hogy Valkai Andrást és Istvánt abból az jószágból megelégtse.”¹⁵⁵ Valkai András a periratában elpanaszolta, hogy még 1568-ban Kémeri Jánostól, Kristóftól és Istvántól divisiót kért, de akkor egyezséget kötöttek, amelynek értelmében, ha ő megszabadítja a Syrokiaktól Kémeri János peres jószágát, akkor mindenik Kémeri neki és az öccsének is egy-egy ház jobbágyot ad. Az egyezés megtartásáról Kémeri János „fogadás levelet” is adott. Bár a jószág megszabadult s ő gyakran kérte a fogadás beváltását, nem nyert semmiféle kielégítést. Ezért követeli és megvárja mind a jobbágyokat, mind az 500 forint „kötelet”. A végeredményt nem ismerjük, akkor sem voltak tisztában vele. A perirat hátára egy egykorú kéz azt jegyezte föl, hogy Valkai András se a krasznai, se a kolozsi jobbágyokat nem nyerte el, „azértt mint adjudicaltatott, Valkaitól meg kéne tudni”.

A továbbiakban még egy-két jelentéktelenebb mozzanatot árulnak el a Valkaira vonatkozó oklevelek. Valkai András benne szerepel abban az egyezséglevélben is, amelyben Gyulai Mihály Doboka megyei főispán, Valkai Miklós, András és István, Tomori György, Tamásfalvi Miklós, András és János Valkón az 1570. év Szent Margit napján (június 13) Szentmihálytelki Tompa István és kövesdi Tomori Lőrinc előtt megállapodtak a valkói bor-korcsonmálásában. A kötés úgy szólt, hogy mindenik az ő része szerint

¹⁵³ Bánffy-lt. (Köblös másolata alapján).

¹⁵⁴ 1575. március 24-én Gyulafehérvárt kelt hiteles átirata a Bánffy-lt.-ban (Köblös másolata alapján).

¹⁵⁵ 1575. március 24-én Gyulafehérvárt kelt hiteles átirata a Bánffy-lt.-ban (Köblös más.).

áruhat bort Valkón, de egyszerre csak egy, s míg az el nem fogy, a másik új bort nem kezdhet. Ha ezt valaki mégis megtenné, szabad az újra kezdett bornak a fenekét minden kártérítés nélkül kivágni s e miatt pert indítani nem lehet, a szerződést felbontó fél pedig „száz forintot maradjon”.¹⁵⁶ Az 1577. esztendőben Letare után való pénteken (március 22) Gyulafehérvárt kelt egyezséglevel, amelyben Kémeri István Doboka vármegyében nagydevecseri birtokrészének egyharmadát Dobai Simonnak adja át, csupán annyiban érdekel bennünket, hogy ebben Valkai András, mint „Báthory Cristoph Erdélyi vajda itilő székinék hütös assessora” szerepel.¹⁵⁷

Periratokban még sűrűn találkozunk nevével, saját ügyeiben mint felperesével, vagy alperesével, hol pedig fogott bíró szerepben és a fejedelem megbízásából peridéző, tanúvallató kiküldetéseiben. János Zsigmond 1569-ben utasította, hogy több társával együtt idézést foganatosítson a Kemények két ága közt folyó kalotaszegi rectificációs perben,¹⁵⁸ Báthory István vajda pedig 1572-ben ugyanebben az ügyben a helyszínen tartandó tanúkihallgatásra küldte ki.¹⁵⁹ 1572-ben a Gyulai (Valkai) Mihály, Valkai Miklós, Kabos Farkas, Komjáti Gáspár és a közte folyó perben van érdekelve.¹⁶⁰ 1578-ban István öccsével és Vitéz Gáborral együtt néhai Kemény László fia, János, ellen folytat birtokpert,¹⁶¹ 1579-ben pedig Valkai Miklóssal, István öccsével és Vitéz Gáborral Kemény Balázs fiát, Györgyöt, perli.¹⁶² 1578-ban mint assessor Báthory Zsigmond fejedelemtől parancsot kap, hogy tanúvallatással vizsgálja meg a Sigrai Zsófia és Valkai Miklós felperes között támadt peres-ügyet.¹⁶³ 1581-ben mint fogott bíró *A. V.* monogramos gyűrűs pecsétjével ellátott magyar nyelvű oklevelet ad ki a Kabos Gábor és Sarmasági Anna asszony. Kemény Boldizsár édesanyja között létrejött megegyezésről.¹⁶⁴ 1583-ban Báthory Zsigmondtól több társával együtt mandátumot kapott, hogy idézze perbe gyerőmonostori Ebeni Gábort, amiért Kemény Györgynek a gyerőmonostori határban fekvő Nagy Ligeth nevű szántóföldjét hatalmaskodva saját részére bevetette.¹⁶⁵

¹⁵⁶ JósHitb. (Köblös más.).

¹⁵⁷ Bánffy-lt. (Köblös másolata alapján).

¹⁵⁸ Kemény-lt. Torda, 1569. nov. 13.

¹⁵⁹ Uo. Gyulafehérvár, 1572. márc. 15.

¹⁶⁰ Uo. Gyulafehérvár, 1572. márc. 13.

¹⁶¹ Uo. Gyulafehérvár, 1578. márc. 21.

¹⁶² Uo. Kolozsvár, 1579. nov. 7.

¹⁶³ Uo. Kolozsvár, 1578. nov. 26.

¹⁶⁴ Uo. Gyerőmonostor, 1581. jún. 21.

¹⁶⁵ Uo. Abosfalva, 1583. szept. 24.

Az utolsó ismert adatok is birtokügyekről szólnak. 1578-ban öccsével összezőrdült, mert valami birtokhatárban nem tudtak megegyezni s ekkor Valkai András Báthory Kristófhhoz fordult igazságtételért. A fejedelem parancsára Kémeri István és Sombori Márton járt el a panasztételben. 1578-ban Szent Márton nap előtt való csütörtökön (november 3) meg is találták Valkai Istvánt Kolozsvárt „az törvény ház előtt” s felszólították a rectificatióra, de azt a választ kapták tőle, hogy a törvénytől várja igazát, mire nyolcadnapra a fejedelem elé idézték.¹⁶⁶ A határkiigazítási per kimenetelét nem ismerjük s még csak azt tudjuk, hogy Valkai András 1585. augusztus 3-án valami jobbágyügyekkel bajoskodott,¹⁶⁷ 1586. február 15-én pedig feleségével együtt a kolozsmegyei Oroszfája és Nagynyulas helységekben lévő jószágait 225 magyar forintért Széchy István kolozsvári aranyművesnek zálogba vetették.¹⁶⁸ Ezután talán még egy évig sem élt, mert egy 1587. június 20-án kelt oklevélben Valkai Boldizsár mint néhai Valkai András kiskorú fia szerepel.¹⁶⁹ Arra lehet gondolni, hogy a 46 éves, javakorában lévő Valkai András talán a Kolozsvárt és vidékén 1586 nyár elején pusztító pestisjárványnak esett áldozatul.

Bár még mindig hiányos és szakadozott VALKAI ANDRÁS-nak néhány könyvbejegyzésből és okleveles adatból kihámozott élete, pusztá neve talán mégis tartalmasabbá vált s az eddiginél nagyobb súllyal foglalhat helyet a XVI. század magyar irodalmának történetében. Életét a kancelláriában töltő első magyar író, aki az oklevelek fogalmazását, birtokpereit s hazáján búsuló gondjait versirogatásban piheni ki. A poétás mesterséget sem megvető későbbi művelt táblabíró típusnak legkorábbi alakja irodalmunkban. A papok, scholamesterek s egyszerű énekmondók társaságában, mely a XVI. század magyar íróinak társadalmi elosztódásában a túlnyomó többséget teszi, Valkai Andrásban a világi művelt értelmiség jelentkezik s kér részt irodalmunk nemzeti hivatásának teljesítésében. Nem kevésbé fontos, hogy a kancelláriához és a fejedelmi udvarhoz fűződő kapcsolatai egy szerényebb igényű kancelláriai humanizmust s egy olyan kialakulófélben levő irodalmi életet sejtetnek, amelynek további kutatására fáradságot fordítani érdemes feladat volna.

¹⁶⁶ JósHitb. Kolozsvár, 1578. nov. 3. (Köblös másolata alapján).

¹⁶⁷ Gyulafehérvári káptalani lt. Vegyes Iratok 76. csomó.

¹⁶⁸ Hiteles szövege az Orsz. lt. kolozsmonostori konventi 9. Lib. Reg. DD. 1583—1589. jelzésű kötete 62—63. l. (Köblös Zoltán adata.)

¹⁶⁹ Hiteles szövege az Orsz. lt. kolozsmonostori konvent 9. Lib. Reg. DD. 1583—1589 jelzésű kötete 116. l. (Köblös adata.)